

It Ain't Necessarily So

Willem K.B. Hofstee

Het middenstuk van dit wetenschaps-autobiografisch essay bestaat uit een 'egodocument' uit 1994 onder de titel Psychologie tussen mysterie en model, geschreven voor een bundel die werd uitgebracht bij het 380-jarig bestaan van de Groningse universiteit. Ik heb dat stuk met kleine aanpassingen gehandhaafd; het geeft een bepaald reliëf. Wel is het in twee opzichten onvolledig: het begint pas ongeveer op mijn 18de en houdt op voor mijn 60ste. Ik flankeer het met antecedenten en een vervolg.

Het motto boven het geheel kan als lijfspreuk gelden; men is het er wel over eens dat ik de neiging heb zowat overal vraagtekens achter te zetten. Het motto slaat ook terug op dit stuk: het dient om de lezer te waarschuwen tegen mijn selecties, interpretaties en speculaties.

Antecedenten

Harm Hofstee was dokter, Aaltje Mulder verpleegster. Harms grootvader was schoenmaker; toen die zijn zoon naar de HBS wou sturen, vroeg de dorpsdominee of dat geen hoovaardij was. Die zoon, mijn grootvader, werd niettemin hoofd der school en trouwde met een dame, die 'leuk' een vies woord vond en de t in 'kastje' uitsprak; het echtpaar stuurde zes van zijn acht kinderen naar de universiteit. Dat thema van emancipatie via intellect, het vertrouwen in je eigen verstand – tijdens mijn groentijd bij het Groningse Vindicat door een ouderejaars met 'intellectuele hoogmoed' betiteld – zit er bij mij onuitwisbaar in; ik ben stevig verankerd in de Verlichting.

Mijn vader was de oudste en studeerde op een beurs, met de verplichting acht jaar als goevernementsarts te werken in het toenmalig Nederlands Indië, op verschillende posten, die later in de verhalen over de tempo doeloe een magische klank kregen: Banjumas, Sukabumi, Sibolga. Als havenarts in Tandjoeng-Priok haalde hij de gewonden van de ‘muitelij’ van de Zeven Provinciën van boord, en publiceerde hij in 1933 in het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië een evaluatie van onderzoek naar ratten op schepen, met tegendraadse conclusies zoals “Het voorschrift hoe kleiner het schip hoe vaker ontratten is onjuist”, en methodologische zoals “Het is wenschelijk voor het onderzoek meerdere personen te gebruiken” en “In het rattenonderzoek met schatting zit een sportief element”. Zeventig jaar later kreeg ik dat artikel in handen, en stelde vast dat ik mijn denktrant van mijn vader had geërf – niet geleerd, want daarvoor heb ik hem te kort gekend.

Ik werd geboren in Bandoeng (1936), kort voordat Harm na een ziektegeschiedenis werd afgekeurd voor de tropen en het gezin repatrieerde. Waarschijnlijk was de klassieke arts-verpleegstercombinatie mijn redding, want in aanleg mankeerde er nogal wat aan mijn gestel. Mijn ingewanden aardden naar die van een broertje van mijn moeder, dat aan het begin van de 20ste eeuw met flink gezond vet voedsel werd volgestopt en daaraan overleed voordat het mijn oom, of zelfs maar volwassen had kunnen worden. Anno 1936 waren de inzichten blijkbaar voldoende voortgeschreden, althans bij mijn ouders. Waarschijnlijk al uit die episode stamt een soort basisgevoel, later bewust besef, dat ik mijn leven lang de ene keer na de andere geluk heb gehad. Andere sterke voorbeelden uit dezelfde sfeer: tegen het eind van de jaren 80, toen mijn maag alsnog hinderlijk begon op te spelen, was de biomedische wetenschap zo ver gevorderd dat een kuurtje van een week de helicobacter uitschakelde en ik me niet de maagoperaties, psychosomatische exegeses en andere para-religieuze aansporingen tot ascetisch leven hoefde te laten welgevallen waarmee vorige generaties onder de duim waren gehouden. En terwijl mijn vader en later mijn broer werden getroffen

door herseninfarcten, daagde bij mij geleidelijk het besef dat ik fysiek het kind was van een moeder die 97 is geworden. – Uit een andere sfeer komt veruit het belangrijkste geval van mazzel: de vriendin van mijn jongste zus, Marian van Hoorn, die me al mateloos boeide toen ze twaalf was, en onze kinderen en kleinkinderen.

Oude foto's en grofkorrelige zwartwitfilmpjes laten een dik, goedlachs en knullig kleutertje zien, dat door zijn oudere broer en zus met Poemeltje werd aangesproken, tot op gevorderde leeftijd zoals dat in families gaat, ook nadat ik iedereen boven het hoofd was gegroeid en mijn broer onze stoeipartijen ging verliezen. Samen met mijn jongere zus genoot ik troetelstatus; de waterscheiding tussen jong en oud, volwassene en kind, was jarenlang tussen de ouderen en de jongste twee. Ik heb daar ook nooit tegen gerebelleerd; mijn latere tegendraadsheid is louter intellectueel van aard.

De Tweede Wereldoorlog heeft als zodanig weinig indruk op me gemaakt; het was eerder de periode waarin mijn verlamde en afatische vader thuis werd verzorgd en uiteindelijk overleed. De ziekenkamer was gewijde grond waar de kinderen op audiëntie kwamen. Het gebrek aan electriciteit accentueerde de donkerbruine kleur die deze tijd in mijn herinnering heeft, maar we hadden geen familieleden of vrienden die rechtstreeks bij de oorlog waren betrokken, en in Paterswolde werd geen honger geleden. Mijn meest traumatische herinnering uit die tijd is het kwijtraken van een bal, die ik had geconstrueerd uit een prop papier met daaromheen elastieken geknipt van een afgeschreven fietsband, en die vrijwel perfect rond was. Hoezo generatie die de oorlog nog heeft meegemaakt? Van Primo Levi, Geert Mak en Klaas van Berkel heb ik later meer geleerd dan uit eigen ervaring.

Gaandeweg ontpopte mijn moeder zich als een manager die alle klappen opving. Ze was daar niet voor in de wieg gelegd: net als oma Hofstee-Venderbosch kwam ze uit de betere kringen, en de korte koloniale periode waarin ze omringd was door personeel, was haar op het lijf geschreven. Objectief gesproken heeft ze als weduwe jarenlang krom gelegen

voor haar opgroeiende en studerende kinderen – speciaal haar jongens – en ze wou dat ook wel graag zo uitdrukken, maar de beeldspraak paste niet. Ze bleef een, weliswaar beschaafde, bakvis met wie goed te giechelen viel; in plaats van haar goede zorgen en opvoedingspogingen serieus te nemen plaagden en parodieerden we haar. Als toppunt van zorg placht ze een damasten servet uit de linnenkast te grissen als ik weer eens thuiskwam met een gat in mijn hoofd – waarmee zo'n stommitieit meteen iets ridderlijks over zich kreeg. Ik heb ons leven lang een hoop lol met haar gehad. We verstonden elkaar zo goed dat ik lang heb gevonden dat ik eerder een Mulder en een moederskindje was (mamma's baby, daddy's maybe; toen ze vond dat ik er oud genoeg voor was, dus achter in de vijftig, onthulde ze dat ze me heimelijk had vernoemd naar een jeugd vriendje in plaats van mijn echte peetoom). Maar achteraf denk ik dat er, analytisch uitgedrukt, eerder sprake was van complementariteit dan identiteit. Haar jongens waren wel degelijk het erfgoed van mijn vader, die de tijd lieten stilstaan vóór het moment waarop zich donkere wolken gingen samepakken. Ze had eigenlijk de pest aan koken, maar haar indische rijsttafel, eveneens met damast, bleef altijd een feest.

Van de dorpsschool in Paterswolde kwam ik met aansluitingsproblemen op de Eerste Jongensschool in Groningen, waar in de laatste jaren Frans werd gegeven, in een klas met 46 leerlingen. Ik was vrij snel de knapste van de klas, maar gelukkig intussen ook een van de grootsten en sterksten zodat ik me kon handhaven bij de stoeierijen in de pauze, pesterijen vanwege intellectueel woordegebruik (toen al; ik herinner me dat ik het over iemands gebrek aan 'capaciteiten' had) van me af kon laten glijden en deel kon nemen aan de gevechten met andere scholen, die zo kort na de oorlog toepasselijk op de puinhopen van de Grote Markt werden uitgevochten.

Op het Praediniusgymnasium, en later op de Groninger Universiteit, groeide mijn intellectuele en sportieve onaantastbaarheid. Dat hielp, omdat ik mijn savoir-vivre niet kon

ontlenen aan de bestedingsruimte van de leerlingen en corpsstudenten uit meer welgestelde kringen: l'intelligence est le pain des pauvres. Ik kocht geen snoep in de pauze, leende mijn boeken van het schoolfonds en studeerde later met een beurs van het Sjaardemaleen te Franeker (dat bereid was de promotiepremie al bij mijn doctoraal uit te keren zodat we ons konden inrichten). Het sober bestaan paste me prima; ik zag het later met genoeg terug bij onze kinderen die – onder heel andere financiële omstandigheden – met een oude schooltas, spijkerbroek en trui naar datzelfde gymnasium gingen en geen zaken hadden met modieus vertoon.

Tegelijkertijd begon de confrontatie met de grenzen van mijn potentieel. Ik had geen talent voor presentaties: ik klapte dicht als ik iets moest reciteren of zingen, en heb ook later altijd onevenredig veel voorbereidingstijd in colleges en lezingen gestoken; mijn botten waren te zwaar om op sportgebied verder dan de goede subtop te komen; ik behoorde niet tot de breinbazen die tieners op wiskunde haalden; ik heb gevoel voor muziek maar was motorisch te traag om melodiestukken te kunnen spelen. Achteraf bekeken was ik misschien ook niet fanatiek en gefocust genoeg om wat voor duurwerk dan ook te doen, maar dat ligt op het vlak van beperkingen die in de loop van de tijd tot min of meer bewuste keuzes worden gevormd.

Goede antecedenten om een gammavak te gaan doen. Medicijnen, de studie van mijn vader, mijn broer, en van mijn oudere zus als ze de kans had gekregen, lag voor de hand maar ik heb dat zelfs niet overwogen. Ik vond zoiets concreets beneden mijn verstand; later heb ik als geen ander de draak gestoken met selectie op eindexamencijfers voor dergelijke studies. Ik was ook niet gecharmeerd van de autoritaire sfeer, die ik proefde via mijn broer die meer dan eens 'drie maanden' of zelfs 'een jaar' voor een tentamen kreeg. Maar misschien was de werkelijke reden dat ik geen bloed kon zien.

Psychologie tussen mysterie en model (1994)

Je moet blijkbaar uitgerekend psycholoog zijn om, zoals ik, niet te weten waarom je destijds dat vak hebt gekozen. Of minder ironisch: je moet misschien psycholoog zijn om de betrekkelijkheid van motiveringen voor ogen te houden. Want weliswaar betogen sommigen van mijn vakgenoten dat de mens leeft bij de gratie van het verhaal dat hij of zij ophangt over zichzelf, voor zichzelf. Maar die 'narratieve psychologie' spreekt me niet aan, hoewel dat nu juist de bedoeling was: de vakgenoten in kwestie zijn er op uit de mens (mij dus, onder andere) echt te begrijpen, en verwijten figuren als ondergetekende dat ze psychologie bedrijven over de hoofden van de mensen heen, zonder oog voor hunzelve verhaal. Het toeval wil echter dat ik blijkbaar een rusteloos en oppervlakkig iemand ben, weinig geneigd met zichzelf bezig te zijn. Ik ben ook niet psychologie gaan studeren om mezelf te leren kennen (wat dat ook moge betekenen).

Ik weet nog wel ongeveer hoe het ging. Wat vaststond was alleen dat ik naar de universiteit zou gaan. Ik had een oom die scheikundige was, en tegen me zei 'chemie, dat is een roman'. Veel later heb ik dat pas gesnapt. Ik zat in de trein met Jan Kommandeur, prominent chemicus, en vroeg hem wat de oerfascinatie van zijn vak was. Hij zei onmiddellijk: alchemie, iedere chemicus droomt van de stof der stoffen. Nou, dat is dus behoorlijk romantisch. Maar op m'n achttiende was ik daar nog niet rijp voor; eerlijk gezegd, ook nu nog niet echt, al kan ik me de 'magnificent obsession' wel beter voorstellen. Ik stond dicht bij een andere oom, de socioloog Evert Willem Hofstee. Pas in September van m'n eerste jaar, met het inschrijfformulier in de hand, besloot ik niet sociologie maar psychologie te gaan doen. Oom Willem zei later dat hij dat een beetje jammer vond omdat psychologie minder exact was. De zaken hebben zich echter anders ontwikkeld.

Allemaal betrekkelijk toevallig dus. Misschien hebben Liesbeth Rutgers en Marga

Meyling, die op het gymnasium in de bank voor me zaten en mij hun latijnse vertaling toeschoven als ik de beurt kreeg, als rolmodel gefungeerd; vast staat dat die eerder en op minder irrationele wijze voor psychologie hadden gekozen. Inmiddels ben ik me beroepsmatig wel wat voor studie- en beroepskeuze, in zijn algemeenheid, gaan interesseren en ik geloof dat die overwegend temperamenteel worden bepaald. Uit een voorlichtingsfilm herinner ik me het vieze gezicht dat een economiemeisje trok toen het woord 'psychologie' viel. Studiekeuze heeft te maken met bepaalde grondmotieven, en dat zal bij mij ook wel het geval zijn geweest; het betekent alleen niet dat een mens daar een coherent verhaal over kan ophangen. Intelligentie is natuurlijk ook een factor, maar er is een strenge pikorde van disciplines en daarin neemt psychologie een bescheiden plaats in. Wat mijn eindexamencijfers betreft was ik voorbestemd voor een beta-faculteit, waarin onze dochter en zoons inderdaad terecht zijn gekomen. Maar waarschijnlijk was ik dan een van die vogels geworden die later omzwaaien.

Een raar vak

Een en ander wil niet zeggen dat in mijn ogen de psychologie een welomlijnde identiteit heeft. Het vak heeft heel wat kanten. Sommige van mijn naaste collega's zijn feitelijk toegepast-wiskundigen: ze produceren modellen op zoek naar een toepassing. Anderen zijn halve of hele linguïsten, biologen, medici en ga zo maar door. Heeft de psychologie een harde kern? Is er, zoals bij de scheikunde, een oerfascinatie en valt die onder woorden te brengen?

Mijn antwoord is bevestigend maar paradoxaal van aard. Het is in aanleg gegeven door mijn voorganger en leermeester-primus Kouwer, samen met Linschoten de meest geniale Nederlandse psycholoog sinds Heymans, en evenals Linschoten vroeg overleden – op een leeftijd waarop hij, om Sartre te citeren, inmiddels mijn zoon zou kunnen zijn. Als existentialist hield Kouwer niet van vragen als 'wat is de kern of essentie'. Zijn antwoord was

dat psychologie een raar c.q. onmogelijk vak is. Die uitdrukkingen dienen als terminus technicus te worden opgevat. 'Onmogelijk' moet hier vooral worden gelezen op de manier van 'een onmogelijk mens', zoals de psycholoog er een is. Een onmogelijk mens is iemand die, 'when a beautiful person enters the room, watches everyone else'; psychologen gedragen zich raar. Analytischer uitgedrukt: psychologie is het vak waarin het *subject* bij uitstek, het menselijk individu, *object* van onderzoek is. Alleen onmogelijke mensen maken van het subject een object.

De 'stof der stoffen' waar de psychologie op jaagt is de fusie van object en subject. Als die fusie tot stand zou komen, zou dat zo'n knal geven dat de Big Bang daarbij vergeleken een bescheiden plofje is. Zo'n fusie zit er natuurlijk niet in, al kent het vak wel zijn charlatans die voorgeven de mens *als* subject tot object van wetenschap te hebben gemaakt – een soort koude kernfusie dus. Maar de geheime trots van een tak van wetenschap, voortkomend uit het vaag besef te spelen met vuur en de Schepping te tarten, is gelegen in zulke fascinaties. Van al die obsessies is de subject-object-knal veruit de gevaarlijkste en meest megalomane, en dat is de reden waarom andere disciplines verbleken in het aangezicht van de psychologie. Permanente confrontatie met zulke oermythes zou binnen de kortste keer resulteren in opname in een kliniek; met mysteries is het kwaad kersen eten. In de praktijk kan de subject-object-knal dan ook vooral dienst doen in ontkennende zin, als kapstok om waandenkbeelden aan op te hangen. Men kan die, met alle respect, aantreffen bij sommige reuzen in ons vak zoals Heymans en veel later Eysenck. Heymans speelde met de gedachte van vrijwillige eugenetiek: mensen met moreel inferieur genetisch potentieel zouden zich spontaan van voortplanting dienen te onthouden. Bij Eysenck komt dat thema terug in de vorm van een anti-delinquentiepil, vrijwillig in te nemen door psychopaten. Het probleem bij zulke voorstellen is niet gelegen in gebrek aan objectief wetenschappelijke onderbouwing ervan, zoals bepaalde quasi-intellectuelen ons graag zouden willen doen geloven: voor de

biologische verankering van immoreel en crimineel gedrag is ruime evidentie. In weerwil van pogingen tot karaktermoord op met name Eysenck is er ook geen sprake van ethische bedenkelijkheid van hun voorstellen: beiden veronderstelden met nadruk een autonome en vrijwillige beslissing van het subject. Het probleem is gelegen in het paradoxale karakter van hun proposities. Een morele beslissing ten opzichte van de eigen immoraliteit veronderstelt een subject-object-knal, en dat is wat teveel geveegd.

Leermeesters

Toen ik hierboven Kouwer als leermeester aanduidde, was dat niet precies het juiste woord, althans, het kan misverstanden wekken. 'Leermeester' ben ik geneigd te associëren met een autoriteit, een soort vaderfiguur die een stempel drukt. Nu heeft weliswaar met name Kouwer een onuitwisbare indruk op me gemaakt. Van jaren na zijn overlijden herinner ik me een droom: ik probeerde een halfbevroren rivier over te steken, hij stond op de kant en leverde commentaar met een *air dégagé* - 'ja, psychologie is een kwestie van schotsje springen'. Pas de laatste jaren betrap ik mezelf niet meer op de neiging naar hem toe te stappen als ik vind dat ik iets moois heb bedacht. Maar een vaderfiguur was hij niet. Hij had trouwens geen gezin; wel neefjes waar hij gek op was en die hij derhalve met 'monsters' betitelde.

Sartre, eerder halfwees dan ik, filosofeert in zijn autobiografie over mensen die gelijk Aeneas gebukt gaan onder het gewicht van Anchyses, de vaderfiguur, die ze torsen op hun reis. Hij verklaart zijn anarchisme uit de afwezigheid van die last. Momenteel geloof ik niet meer in zulke verklaringen; gedragsgenetisch onderzoek heeft aangetoond dat de invloed van het gezin op de latere persoonlijkheid te verwaarlozen is. Wat wel een rol heeft gespeeld is de omstandigheid dat mijn hoogleraren jong waren, dertigers en veertigers, oudere broertjes en allerm minst vaderfiguren. Heel anders dan nu; al van enige jaren terug herinner ik me dat een studente me toevoegde dat ik net zo tegen haar praatte als haar vader, en samen met veel

collega's nader ik het stadium waarin ik de opa van een eerstejaarsstudent zou kunnen zijn. Voor veel vrouwelijke studenten is dat geloof ik niet zo'n bezwaar, ze vinden oude mannetjes wel grappig. Bij de mannelijke wordt de afstand soms wat groot.

Jan Sniijders, mijn tweede directe leermeester/oudere broer, is tot na zijn emeritaat een junior gebleven. Wat hem daarbij hielp is dat hij klein van stuk was, en zo soepel dat hij na zijn 70ste nog met een been onder zijn achterste gevouwen op een stoel zat, als een tienermeid. Ik zie nog voor me hoe hij tijdens stafpicknicks met onze kinderen op de grond speelde. Hij heeft in Groningen de nieuwe psychologie opgericht, als opvolger van Heymans' leerling Brugmans, en een toon gezet die hopelijk nog lang zal doorklinken. Psychologie Groningen kenmerkt zich door een onceremoniële sfeer en wordt bevolkt door mensen zonder al teveel kapsones en ponteneurtjes - wat de Groninger 'fiebelekwin't'n' noemt. Het was de zuidelijke kritische katholieke Sniijders, die zich als koorknaap al vrolijk maakte over de 'rubriekkenneukers' (zoiets als mensen voor wie rituelen heilig zijn), die deze sfeer heeft bewerkstelligd. Wat me met Kouwer verbindt was diens neiging tot het radicale; met Sniijders is het zijn realisme en warsheid van vals sentiment. Ik kan niet tippen aan het wonderlijk mengsel van ingenuïteit en intellectuele scherpte waarmee hij iedere ballon doorprikte, niet in de laatste plaats bij zichzelf, maar ik sta er net dicht genoeg bij om er gefascineerd door te blijven.

Van buiten Groningen komt Adriaan de Groot die het drietal van mijn wetenschappelijke oudere broers completeert. Hij is de enige die zich nog wel eens vaderlijk wilde opstellen, wat bij mij dus niet in vruchtbare bodem viel. Het begon ermee dat ik hem een exemplaar van mijn dissertatie stuurde en voornamelijk als antwoord kreeg dat het onzin was die in het Engels te hebben geschreven. Hij was ook gepikeerd door mijn voorlaatste stelling, luidende 'Niet alle luistercolleges zouden in het Engels moeten worden gegeven', wat anno 1967 inderdaad een regelrechte provocatie was. In het voetspoor van zijn voorganger

Révész waarschuwde hij tot op hoge leeftijd voor de veramerikanisering van de psychologie, hetgeen behartigenswaardig is maar met voertaal alleen marginaal heeft te maken. Ik heb trouwens die campagne voortgezet; het eerste engelstalig artikel in het Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie staat op mijn naam, nadat het in eerste instantie om die reden was afgewezen. Latere pogingen als redactielid om dat tijdschrift in zijn geheel engelstalig te krijgen, hebben in mijn officiële speeltijd geen succes gehad.

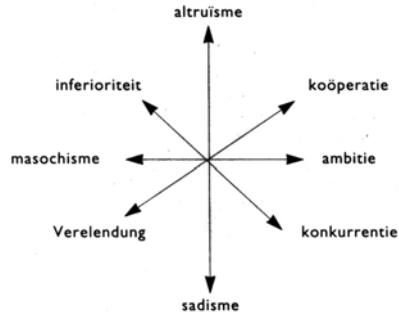
In de loop der tijd hebben De Groot en ik over van alles en nog wat gepolemiseerd, soms publiek, soms via kattedelletjes. Voor mij is het een voorrecht Nederland's meest prominente psycholoog als sparring partner te hebben gehad (daarin ben ik trouwens bepaald niet de enige). Hij keek daar zelf wat anders tegenaan, en had de neiging tegen mij te zeggen wat zijn leermeester Otto Selz hem voorhield: 'lesen Sie doch erst mal meine Sachen'. Dat heb ik, zoals de meesten van mijn generatie, natuurlijk gedaan, intensiever dan menigeneen, maar uiteraard niet zo grondig als de meester zou hebben gewild – dan kun je wel bezig blijven. De Groot heeft prachtige dingen geschreven. Zijn begripsanalyses zijn voorbeelden van hoe iemand, zonder formules en systematische gegevensverzameling, en slechts gewapend met een heel goed verstand kan doordringen tot de kern van iets.

Ik doe natuurlijk met zulke flitsen mijn leermeesters tekort, ook in aantal, zeker als ik mijn jongere broertjes en zusjes erbij zou betrekken – de student bijvoorbeeld die me mededeelde tot de slotsom te zijn gekomen dat een psycholoog geen klootzak moet zijn, hetgeen inderdaad de essentie raakt; een andere die als doel van onderwijs formuleerde dat de student zich een oordeel leert vormen, iets wat ik nog vaak citeer. Toen in 1992 het honderdjarig bestaan van de Nederlandse psychologie werd gevierd, realiseerde ik me dat ik ruim eenderde van die geschiedenis had meegemaakt; een mens zou er bijna nostalgisch van worden. Maar ik ben daar, zoals eerder opgemerkt, te oppervlakkig en te ongeduldig voor; terug dus naar het hoofdthema, de psychologie zoals ik daar tegenaan kijk.

Modelletjes

Het is de vraag of psychologen dingen ontdekken. Dat woord doet denken aan iets wat er altijd al was en alleen aan het licht hoefde te worden gebracht. De wet van de zwaartekracht kan misschien als voorbeeld van een ontdekking gelden. Maar kun je zeggen dat Freud het onbewuste ontdekte? Het heeft eerder de status van een omstreden verzinzel, een constructie die volgens sommigen helpt de werkelijkheid of althans de gedachten te ordenen, volgens anderen het zicht op de realiteit versluiert. Ik ben bepaald geen relativist – iemand die meent dat er geen realiteit is buiten het verhaal dat een subject erover vertelt; zulke luxueuze modernismen geven me een laffe smaak in de mond, en ik beschouw ze als antiwetenschappelijk en asociaal. Maar naïef empirisme waarin geduldig en onbevagen speurwerk vanzelf de waarheid boven water brengt, slaat evenmin op de psychologie – als het al op andere wetenschappen slaat. We brengen verschijnselen in beeld, zou je kunnen zeggen, maar dan nog eerder op de manier van de schilder dan van de fotograaf. We brengen er systeem in aan, wat al min of meer inhoudt dat dat er niet vanzelf al in hoeft te hebben gezeten.

Het instrumentarium van de psychologie omvat woorden, gegevens en modellen – een compleet spectrum dus, al maakt niet iedereen daar volledig gebruik van. Ik zal die complete benadering verderop illustreren aan het voorbeeld van persoonlijkheidsresearch. Voor wie gammawetenschappen als een halfzachte windhandel ziet, zijn de modellen misschien verassend. Ik heb daar iets mee, soms tot afgrijzen van mijn omgeving (sommige studenten flipten er op; De Groot beschouwde modelvorming als pedanterie). Hier volgen een paar voorbeelden.

Uit 1970 stamt een geschrift van mijn hand getiteld 'Spelletjes voor twee: een alchemie van tussen-menselijke relaties', waar verder nooit veel mee gebeurd is en waar hoofdzakelijk door Groningers naar verwezen werd; hetzelfde model werd namelijk drie jaar later, naar ik aanneem onafhankelijk, door Griesinger en Livingston in Behavioral Science gepubliceerd, en dat artikel is de standaardbron geworden (eigen schuld). Je tekent een assenkruis in het platte vlak; de horizontale as staat voor de mate waarin iemand belang hecht aan wat hij of zij zelf krijgt, de verticale voor het belang dat die persoon hecht aan wat een ander krijgt. Een individu wordt nu voorgesteld door een vector vanuit de oorsprong. Een pijl naar het noorden stelt bijvoorbeeld een altruïst voor: iemand die louter het beste met de ander voor heeft ongeacht eigen opbrengsten. Interessant zijn de mengvormen. Een pijl naar het noordoosten maximaliseert het gemiddelde van eigen en andermans opbrengst, en representeert dus coöperativiteit. Eentje naar het zuid-oosten vertegenwoordigt competitiviteit, namelijk maximalisatie van het verschil in opbrengst voor jouzelf en de ander ten gunste van jezelf. Tussen coöperatief en competitief ligt de individualist, de homo economicus die louter in eigen gewin is geïnteresseerd ongeacht wat de ander krijgt.

Zo'n schema bepaalt de gedachten. Op de grens van de Sixties en Seventies was het bijvoorbeeld mode studenten die werkten voor een tentamen competitief te noemen. Die term is echter technisch onjuist wanneer een hoog cijfer niet in mindering wordt gebracht op dat van iemand anders, en grosso modo is dat niet het geval. De juiste aanduiding is 'individualistisch' (het gaat natuurlijk niet om het woord, maar om het begripsonderscheid). Een individualist competitief te noemen is een vorm van begripsvervuiling (of 'verbaal geweld', om een andere uitdrukking uit die tijd maar te laten boomerangen). Overigens, maar dat terzijde, heb ik overwegend goede herinneringen aan die periode.

Een tweede voorbeeld is een compromismodelletje voor de bepaling van slaag-zakgrenzen bij tentamens. Een docent kan die grens bij voorbaat vaststellen op $K\%$ goede antwoorden (rekening houdend met de giskans), maar dat is geen goed idee omdat een tentamen te moeilijk of te gemakkelijk kan blijken. Het alternatief is een vergelijkende norm, waarbij dus bij voorbaat wordt vastgesteld dat $Z\%$ zakt. Ook dat is geen goed idee aangezien studenten dan van elkaar afhankelijk worden. In de praktijk schippert de docent tussen deze twee uitersten. Het compromismodel brengt daar systeem in aan. Het luidt: kies de norm zodanig dat

$$K + aZ = c,$$

waarbij K het kennispercentage nodig om te slagen, Z het percentage gezakten, en a en c constanten zijn die beleidsmatig worden vastgesteld. Dus als je bijvoorbeeld in eerste instantie een hoge norm K hebt gekozen en er daardoor zoveel mensen zakken dat de gewogen som $Z + aK$ groter wordt dan c , dan moet de norm omlaag totdat aan het model is voldaan. Veel docenten, ook beta's, snappen totaal niets van dit (uiterst simpele) model en komen met de gekste bedenkingen aanzetten, maar er is niets mis mee en het wordt ook op allerlei plaatsen gebruikt (zoek op internet onder "hofstee method"; daar concurreert het met de Eady-Hofstee method waarin mijn oom Barend een aandeel in had).

Het derde voorbeeld, dat een eindje voorbij de psychologie is gelegen, en me een beperkte beruchtheid heeft bezorgd, is het wedmodel van empirische wetenschap. Ook hier betreft het een stilering van wat mensen, in casu onderzoekers, al zo'n beetje doen of eigenlijk zouden moeten doen. In de eerste plaats produceren empirische onderzoekers voorspellingen. Dat heeft er niet altijd de schijn van; je leest bijvoorbeeld dat is vastgesteld dat roken slecht is gebleken voor de gezondheid. Bedoeld wordt echter de voorspelling dat zulks in de toekomst ook het geval zal zijn. In de tweede plaats is er, in alle gevallen die de moeite waard zijn, sprake van twee of meer concurrerende theorieën waaruit die voorspellingen voortvloeien.

(Pogingen van de overheid om kartelvorming in de 'kennisproductie' te bewerkstelligen, geven dan ook blijk van fundamenteel wanbegrip). In de derde plaats is er met onderzoek een inzet gemoeid, namelijk de reputatie van de onderzoekers. Die drie ingrediënten vormen te zamen het scenario van een weddenschap. Uiteraard is dit een geïdealiseerde, normatieve beschrijving van empirisch onderzoek. Vooral sociologisch angehauchte wetenschapstheoretici plegen te poneren dat het zo in de praktijk niet toegaat – een waarheid als een koe die bij mij voornamelijk ammehoela-reacties oproept.

De kern van het model is een verdelingsregel. Een onderzoeksuitkomst is namelijk zelden beslissend voor wie er (en dan ook nog maar voorlopig) gelijk krijgt. Als voorbeeld kan dienen de manier waarop het model is ontstaan. Plaats en tijd van handeling: een bar aan de Grote Markt in Groningen, een uur of twee 's nachts. Om mijn Amerikaanse collega Lew Goldberg te provoceren beweerde ik dat handschriften iemands nationaal karakter weerspiegelen. We sloten een weddenschap af: 50 Amerikaanse en 50 Nederlandse studenten zouden dezelfde zin opschrijven (hij bedacht daartoe later een zin in potjeslatijn), en ik zou raden wat van welke kant van de oceaan kwam. Het resultaat was dat ik er 80 goed en 20 fout had.

Een enkele lezer zal opmerken dat het experiment geen fluit te maken had met nationaal karakter. Dat is juist, maar dat wetenschapstheoretisch probleem laat ik hier even liggen. Waar het me om gaat is dat geen van ons tweeën volledig gelijk kreeg, maar ik wel meer dan mijn opponent die voorspelde dat ik rond de 50% goed zou raden. Hoe kwantificeer je de hoeveelheid Gelijk? Pas twaalf jaar later ben ik via omwegen, aanvullende scholing, en hulp van statistisch beter geschoolde collega's tegen de oplossing aangelopen. Daar zit te veel aan vast om hier uiteen te zetten, maar een grappig aspect ervan is dat zij een herformulering van de geschetste weddenschap vergt. Ik verdenk mezelf er namelijk van dat ik op die tijd, op die plaats 100% zeker was van mijn zaak. Welnu, als iemand perfect zeker is, kan een

steekproefuitkomst van 80-20 (volgens hem of haar) überhaupt niet voorkomen, en dus had mijn opponent bij voorbaat gelijk. Een van de pedagogische zegeningen van het wedmodel is dat het iemand afleert 'deterministische proposities' te doen.

Persoonlijkheid

Alles wat de psychologie heeft te bieden, is te vinden in onderzoek naar persoonlijkheid: woorden, gegevens en formules; obsederende mysteries en reductieve modellen.

In zekere zin is persoonlijkheidspsychologie datgene wat je doet als je een grafrede houdt. Je theoretiseert over een uniek individu, probeert hem of haar in de kern te treffen en daarmee ook de toehoorders te raken in de hoop dat ze daar sterkte aan ontlenuen; het is een poging tot evocatie, een verzet tegen de eindigheid van het bestaan met als enig wapen het woord. De poging is gedoemd te mislukken, maar als hij getrouw wordt ondernomen, kan uit die mislukking een bepaalde troost worden geput. Met het stijgen der jaren heb ik dit genre met stijgende inzet en overtuiging beoefend. Maar we moeten ons bewust zijn dat het hier rituelen betreft, geen toegepaste wetenschap maar op z'n best literatuur. Van mijn bezwaren tegen collega's die deze dingen door elkaar halen heb ik hierboven al getuigd. Niet alles wat de moeite waard is te doen is daarmee wetenschap.

Let's face it: wetenschappelijk gesproken is iemands persoonlijkheid (temperament, karakter) een vector in een eigenschappenruimte. Niet alleen voor het taxeren van de ander,

		3+ zorgvuldig	3- nonchalant		
1+	spontaan	attent	laks	1-	gesloten
1-	gesloten	serieus	onbesuisd	1+	spontaan
2+	vreedzaam	zorgzaam	grof	2-	bazig
2-	bazig	streng	onnozel	2+	vreedzaam
4+	nuchter	volhardend	onbezonnen	4-	emotioneel
4-	emotioneel	pietluttig	leep	4+	nuchter
5+		princiueel	onbetrouwbaar	5-	
5-		behoedzaam	roekeloos	5+	

maar ook voor iemands eigen plaatsbepaling is het verhelderend – zelfs louterend – om dat zo te zien.

Over onszelf *als* uniek subject kunnen we, om Kouwer te citeren, Absoluut Niets te weten komen; het

is ons niet gegeven een subject-object-knal te voltrekken. Wat daarvoor wel wordt verkocht bevat ook nooit meer dan een slap aftreksel, een flauwe mix van platitudes en sentimentaliteiten. Maar via de band van de ander kunnen we wel inzicht krijgen, niet in *wie* we zijn maar in *hoe* we zijn: in onze eigenschappen. En daar kunnen we zelf, en kunnen anderen wel degelijk iets aan hebben; minder utilistisch uitgedrukt: we kunnen daar wijzer van worden (sadder but wiser misschien). Ik schets het onderzoeksprogram dat aan die gedachte handen en voeten geeft.

Tijdens een studieverblijf in Oregon met Goldberg als gastheer werd ik voor het eerst geconfronteerd met wat tegenwoordig de lexicale traditie in de persoonlijkheidspsychologie heet, die teruggaat tot in de 19de eeuw. Het begint ermee dat men het lexicon afzoekt op woorden – vooral adjectieven – die persoonlijkheidsbeschrijvend zijn. In het Nederlands bedraagt het aantal dergelijke adjectieven zo'n 1200, uiteraard afhankelijk van de criteria die men aanlegt. Vervolgens wordt geprobeerd een beperkt aantal betekenisdimensies op te sporen dat ten grondslag ligt aan dit weelderig semantisch bestand. Dat doen psychologen anders, namelijk indirekter, dan linguïsten het zouden aanpakken. We laten vele honderden personen op die eigenschappen beoordelen. Dat levert een matrix van personen bij eigenschappen op. Voor de analyse daarvan zijn standaardtechnieken beschikbaar. Die resulteren in een afbeelding van zowel personen als eigenschappen in een ruimte van beperkte dimensionaliteit. Uitgaande dus van de dagelijkse taal en met gebruikmaking van oordelen van niet-psychologen zijn op die manier vijf gronddimensies van de persoonlijkheid 'ontdekt' (de aanhalingstekens, zie ook hierboven, slaan op het feit dat het resultaat mede berust op allerlei weliswaar verdedigbare, maar arbitraire beslissingen). Wat de 'Big Five' dimensies een enorme lift heeft gegeven is de bevinding dat ook zowat alles wat *psychologen*, van Heymans tot Eysenck, over persoonlijkheid hebben beweerd, in die vijf dimensies kan worden geplaatst.

Het Abridged Big-Five Dimensional Circumplex (AB5C) model, op die basis ontwikkeld, geeft rekenschap van de subtiliteit van de 'persoonlijkheidstaal'. Want een bezwaar dat leken en psychologen naar voren brengen tegen reductieve modellen, is dat eenzelfde eigenschap, bijvoorbeeld emotionaliteit, bij de ene persoon iets heel anders kan betekenen dan bij de andere, zodat het onverantwoord is mensen over een kam te scheren. Bij de een neemt emotionaliteit bijvoorbeeld de vorm aan van zorgelijkheid, bij de ander van labiliteit. De truuk van het AB5C-model is echter eigenschappen als combinaties van elkaar te schrijven, bijvoorbeeld:

Emotionaliteit + zorgvuldigheid = zorgelijkheid

Emotionaliteit + onzorgvuldigheid = labiliteit

of desgewenst:

zorgelijkheid – emotionaliteit = zorgvuldigheid

enzovoorts. Zoals je oranje kunt maken uit rood en geel, of water uit waterstof en zuurstof, zo kan een heel scala van eigenschappen worden teruggeconstrueerd uit de vijf basisdimensies. Welke die vijf precies zijn, is een vraag waarop het definitieve antwoord nog wel even op zich zal laten wachten. Aanduidingen zijn (1) extraversie (2) vriendelijkheid (3) zorgvuldigheid (4) emotionaliteit en (5) autonomie. Maar het kan blijken dat het handiger is een of meer basisdimensies als combinatie te schrijven en vice versa.

Eigenschapsadjectieven zijn maar matig geschikt om in een concreet geval persoonlijkheid mee te beschrijven. Ze vergen van de beoordelaar een vrij hoog niveau van abstractie. Tellingen van woordgebruik wijzen uit dat we ze ook nauwelijks spontaan gebruiken. In een project van midden jaren 90 hebben we daarom concretere zinnestelsels geconstrueerd. In plaats van de beoordelaar te vragen of een bepaalde persoon hartelijk is, wordt gevraagd of die persoon, vaker dan vergelijkbare anderen, hulp aanbiedt bij problemen, mensen op hun gemak stelt, vraagt hoe het met iemand gaat, enzovoort. Zulke

'persoonlijkheidsvragenlijsten' bestaan al een tijd, maar dan in de eerste persoon enkelvoud: de persoon wordt gevraagd met behulp ervan zichzelf te beoordelen. De empirisch-wetenschappelijke status van dat soort persoonlijkheidspsychologie is twijfelachtig. De wending echter die ik propageer is iemands persoonlijkheid te definiëren aan het gemiddelde oordeel van diegenen die de persoon het best kennen. De vragenlijst is dus gesteld in de derde persoon enkelvoud. De theoretische redenen om het over die boeg te gooien zijn hierboven al enigszins aangeduid: persoonlijkheid is niet iets van het subject als zodanig. De praktische redenen zijn minstens zo belangrijk: beoordelingen zijn feilbaar, en door middeling over diverse beoordelaars vallen althans sommige fouten tegen elkaar weg. De zelfbeoordelaar is per definitie op z'n eentje, dus dat kan wetenschappelijk gesproken bij voorbaat al nooit wat worden.

Perslot

Er valt nog overstelpend veel werk te doen. Met name Amerikaanse collega's houden me voor dat een persoon zelf de enige is die zicht heeft op zijn of haar innerlijk – emoties, motieven, plannen. Dat treft me als een primitieve gedachte, waarbij een homunculus wordt verondersteld, een mens binnen de mens, die alleen via het eigen strottenhoofd of zoiets te observeren zou zijn. Maar ik kan dat bezwaar nog niet hardmaken. De psychologie is ook niet de plaats om zulke filosofische discussies als zodanig te voeren; het gaat erom een zienswijze te 'implementeren' en te laten zien wat er allemaal in de praktijk mee kan worden gedaan. Daar zijn we nog lang niet mee klaar. Hoogste tijd dan ook om een reflectie als deze te laten voor wat hij is en weer aan het werk te gaan.

Vervolg (2009): Intersubjectiviteit

Werken doe ik intussen nog steeds; uitgewerkt ben je liever niet. Maar heel langzamerhand raak ik meer geneigd te reflecteren in de zin van terug te kijken. Ik doe dat met enige verbazing over mezelf, in een aantal opzichten. Het stuk hierboven uit 1994, zoals ik er nu tegenaan kijk, lijkt op het portret door Carla Rodenburg dat werd aangeboden bij mijn emeritaat in 2001. Zij schilderde, haar model ten spijt, een ironisch kijkende vijftiger, met als argument dat een schilderij sowieso niet als fotografische momentopname bedoeld is. Mijn jonge vrienden die de opdracht gaven, Jos ten Berge voorop, waren het daar helemaal mee eens, maar nog acht jaar later denk ik dat mijn intellectuele ontwikkeling in een andere fase terecht is gekomen. Niet dat ik mezelf niet herken: als ik bij gelegenheid iets herlees, stoor ik me eventueel aan gedateerde stilismen, maar zelden aan de inhoud. Alleen, sommige accenten liggen nu anders.

Principes van beoordeling

Mijn verwondering betreft in de eerste plaats het feit dat ik blijkbaar begin jaren '90 nog niet 'beoordeling' als centraal thema voor mijn onderzoek en onderwijs heb geformuleerd (het woord komt in het voorgaande maar een keer voor, aan het eind). Achteraf bekeken zijn daar wel redenen voor aan te voeren. Om te beginnen had ik een afkeer van labels in het algemeen; ik heb me bijvoorbeeld bij mijn aanstelling met succes verzet tegen een specifiekere formulering van mijn leeropdracht dan 'psychologie'. Het idee dat je je zou vastleggen op een onderzoeksprogramma heeft me altijd met afkeer vervuld. Al ver voordat gedragsfysiologen aantoonde dat zogenaamde weloverwogen beslissingen allang zijn genomen voordat je je van je keuze bewust was, liep ik rond met de slogan dat ik van mijn

leven nooit een besluit had genomen. Verder is mijn perspectief altijd meer methodologisch dan rechtstreeks inhoudelijk geweest, zodat ik niet voor het gat van een subdiscipline te vangen was. Michael Scriven heeft beoordeling (evaluation) ooit een transdiscipline genoemd, maar voor mijn geval klinkt dat te verheven omdat ik mijn inspiratie aan inhoudelijke, toegepaste problematiek pleeg te ontleen. Niettemin is 'beoordeling' een ankerterm geworden waaraan ik nu zowaar geneigd ben mijn wetenschappelijk verhaal op te hangen: autobiografische arbeid als grafrede in een bui van narratieve eigenrichting.

Het verhaal heeft verschillende laagjes. De meest oppervlakkige is dat ik midden jaren 90 mijn colleges selectiepsychologie en evaluatiemethodologie in elkaar schoof onder de noemer van beoordelingstheorie, en daar ook beoordeling in het onderwijs in opnam. De neerslag staat in het boek *Principes van beoordeling* van 1999, dat ik inmiddels meer als werkdocument dan als een afronding ben gaan beschouwen. Al eerder was ik begonnen te benadrukken dat ook persoonlijkheid, methodisch gesproken, een kwestie van beoordelen is, niet van objectief 'meten'. Terugkijkend kostte het weinig moeite mijn abstracter methodologisch werk, het wedmodel voorop, op die noemer te brengen: het staat in dienst van de evaluatie van wetenschappelijke beweringen, in een traditie die als 'statement view' wordt aangeduid (de toehoorder focust niet op de inhoud van een bewering maar vraagt zich af hoe de spreker er aan komt en wat er achter zit). Eigenlijk geldt die wending voor alles wat ik vakmatig heb gedaan. Zo kwam ik er toe, bij gelegenheden waarbij een redacteur of inleider om een 'alineaatje' vroeg, mijn onderwerp van onderzoek en onderwijs expliciet te labelen als beoordelingstheorie, op gebieden als onderwijs en wetenschap, arbeid en organisaties, beleidsprogramma's, en persoonlijkheid. Nog weer recenter ben ik me gaan realiseren dat klinische diagnostiek, in het kader van collectieve verzekeringen, als (claim)beoordeling kan worden opgevat; dat naar aanleiding van advieswerkzaamheden in die sector.

Nog steeds van buitenaf bekeken, is ‘beoordeling’ met terugwerkende kracht een acceptabel label: in de tekst van mijn cv komt beoord* zelf maar 20 keer voor, maar alle termen die vaker dan 10 keer voorkomen (psychol* niet meegerekend), passen in het verhaal: evaluat*/judg* (40), select* (20), kwaliteit (18); persoonlijkheid/personality/individu*/trait (96), vragenlijst/questionnaire (16), test (17); onderwijs/education* (85, waarbij het vrijwel steeds over toetsen, cesuren, loting en selectie, en dergelijke gaat); wetenschap* (23), method* (28), psychometri* (15), model* (14). Uiteraard zit hier overlap tussen, zoals in “Method effects in judging the desirability of traits” (1969), “The case for compromise models in educational selection and grading” (1983), of “Evaluatie: beoordelen van kwaliteit” (1985); en niet al mijn projecten worden gedekt. Uit mijn stuk uit 1994 blijft ook staan dat ik niet bewust volgens een of ander masterplan of persoonlijk verhaal heb zitten werken en leven; mijn zelfbeeld omvat eerder ontvlambaarheid voor dingen die me aanspraken en tekortschietend vermogen om nee te zeggen. Wat ik wel accepteer is dat een mens een eigen draai geeft aan wat er op zijn pad komt.

Maar er is ook een diepere laag. Die houdt in dat ik, met alle respect voor de antithese die de existentialisten hebben aangebracht tussen subject en object, pour-soi en pour-autrui, gesprekspartner en gespreksonderwerp, en voor de onzegbare tragiek die uit die tegenstelling voortvloeit, terugkom op de “onmogelijkheid van de subject-objectknaal” zoals geformuleerd in 1994. Kort uitgedrukt: de synthese ligt in het vlak van de intersubjectiviteit. Ik geef in het kort een aantal uitwerkingen.

Zelf en anderen

“Why study personality”, vroeg ik retorisch aan een favoriet gehoor, de European Conference on Personality (2008). Mijn antwoord: psychologie doe je bij voorkeur voor de mensen zelf; persoonlijkheidspsychologie gaat over hoe mensen zijn; je beoordeelt persoonlijkheid dus om mensen te helpen reflecteren over hoe ze zijn. Reflecteren betekent andermans perspectief innemen; van louter navelstaren – als dat al bestaat – word je niet veel wijzer over jezelf. De psycholoog kan die reflectie het best ondersteunen door aan een voldoende aantal derden te vragen hoe de persoon is, de antwoorden te verwerken en die ter beschikking van die persoon te stellen. Dat moet uiteraard op een verantwoorde manier gebeuren. Onder die voorwaarde is persoonlijkheid – hoe iemand is – wetenschappelijk en professioneel gedefinieerd aan de gemeenschappelijke component in het oordeel van die derden, dus intersubjectief.

Aldus het argument waar ik in de jaren 90 naar op zoek was; het bleek alleen niet te liggen in het vlak van de psychometrische superioriteit van derdenoordelen boven zelfbeoordeling, maar in het pragmatische vlak: wat wil je met persoonlijkheidsbeoordeling. Het argument impliceert een afwijzing van een instrumentele benadering van het individu, waarin de persoon louter als middel tot een of ander doel wordt opgevat (zoals in de meeste selectiepsychologische teksten) en het wetenschappelijk gesprek zich over zijn of haar hoofd afspeelt. Maar aan de andere kant legt het zich niet neer bij het taboe op objectivering van de existentialisten, die in de ‘blik van de ander’ louter een bedreiging zagen voor de supreme vrijheid en autonomie van de persoon zelf (Sartre’s “l’enfer, c’est les autres”). Als een beoordeling ter beschikking wordt gesteld van degene die beoordeeld wordt, is die beoordeling daarmee ‘overschreden’. Stel, ik zie mezelf als idealist en wereldverbeteraar; anderen blijken meer accent te leggen op mijn gebrek aan gevoel voor humor; ik kan nu gaan nadenken of ze daar misschien een beetje gelijk in hebben. Dat houdt helemaal niet in dat ik van autonomie naar heteronomie switch: in interactie met mijn omgeving, die onmisbaar is,

streef ik naar het bereiken van een *intersubjectief* niveau, waarin het subjectieve en objectieve zijn opgelost. Dat geeft misschien niet zo'n knal als de eerder genoemde big bang, maar het raakt wel aan de wortels van de menselijke bestaanswijze.

Op gevaar af verstrikt te raken in de nuances: vanaf begin jaren 90 hanteerde ik de *sound bite* "als je wilt weten hoe iemand is, vraag het dan aan een stel anderen; als wilt weten hoe je zelf bent, idem". Dat was en blijft nodig als reactie op de gemakzuchtige en niet te verantwoorden praktijk van louter self-report vragenlijstonderzoek, maar het slaat te ver door. Individualiteit (of om mijn part persoonlijkheid, maar dan in een bovengeschatte betekenis) is vervolgens de manier waarop je omgaat met hoe je bent, in het contact met anderen: een proces en geen gegeven.

Andere nuances: zelfbeoordeling is natuurlijk niet helemaal *garbage in, garbage out*; weliswaar kan ik mezelf niet zonder tegenspraak bescheiden of onbescheiden vinden, maar ik heb wel enig benul van hoe anderen daarover denken; dat vermogen me op andermans gezichtspunt te verplaatsen is zelfs axiomatisch. En ja, het risico te bezwijken onder de blik van de ander is niet louter denkbeeldig: een enkeling gaat daar wel degelijk onder gebukt. Het getuigt alleen van weinig vertrouwen in de humaniteit als dat risico wordt verabsoluteerd.

Is de "intersubjectivering" van de persoonlijkheid het laatste woord? Voor mijn gevoel wel. Temidden van platte concepties enerzijds waarin de persoon een ding met eigenschappen is dat door derden kan worden uitgebuit, en anderzijds de wereldvreemde opvatting waarin die persoon een puur autarkisch subject is of zou moeten zijn, lijkt me de dialektische benadering de enig verdedigbare. Ze biedt ook een handvat voor het hanteren van centrale professionele dilemma's: staat de psycholoog (of een andere *learned professional*) in dienst van een externe opdrachtgever, of van de cliënt en diens kortetermijnbelangen en vooroordelen? Antwoord: geen van beide; de professiebeoefenaar

opereert onafhankelijk van concrete partijen, tegen de achtergrond van wat in algemenere, intersubjectieve termen verdedigbaar is.

Bipolariteit

Wanneer je, als persoonlijkheidspsycholoog, primair de bedoeling hebt mensen via de ander wijzer te maken omtrent zichzelf, dan moet de rapportage een getrouwe afspiegeling zijn van wat die ander vindt. De klassieke toegepaste statistiek waarmee het vak is doordrenkt, vormt een obstakel voor die doelstelling. Stel, een persoon wordt beoordeeld als tamelijk vriendelijk, dus aan de vriendelijke in plaats van onvriendelijke kant. Gemiddeld echter worden mensen als meer dan tamelijk vriendelijk beoordeeld. Onze klassieke statistiek kent alleen relatieve scores, dus beoordeling van de persoon in kwestie wordt vertaald in “aan de onvriendelijke kant” (van het gemiddelde). In de rapportage sluipt dus een ernstige vertekening in. Die is zonder gevolgen als je louter in vergelijkende zin *over* de persoon zou rapporteren, maar dan bedrijf je gedegenererde psychologie.

Wat onder deze redenering zit, is dat eigenschappen en kwaliteiten bestaan uit paren van tegengestelden, zoals spraakzaam-zwijgzaam en veilig-onveilig. Ze zijn dus bipolair; in het midden ligt een nulpunt waar de eigenschap omslaat in zijn tegendeel. Terwijl fysische kwantiteiten zoals lengte en gewicht als unipolair plegen te worden opgevat (je kunt weliswaar een negatief gewicht construeren, maar we hebben het niet over onlengte of ongewicht), hebben kwaliteiten hun tegenpool: met een onbetrouwbaar iemand bedoelen we niet een persoon met een tot-nul-naderende betrouwbaarheid, maar iemand die actief het omgekeerde van betrouwbaar is, bijvoorbeeld een bedrieger. Over de vraag of dit meer is dan een taalverschijnsel, heb ik me in publicaties op de vlakte gehouden; maar ik denk wel dat er bijvoorbeeld op het biologische vlak paarsgewijze mechanismen zullen zijn aan te wijzen die de bipolaire opvatting steunen.

In de loop van de jaren 90 probeerden Jolijn Hendriks, Boele de Raad en ik een *state-of-the-art* persoonlijkheidsvragenlijst te construeren, de *Five-Factor Personality Inventory*. Op een belangrijk aantal punten is dat arbeidsintensieve project geslaagd: de vragenlijst staat in de derde persoon enkelvoud om het gezichtspunt van de nader te benadrukken; de vragen gaan over observeerbaar gedrag; de redactie van de vragen is geoptimaliseerd uit oogpunt van begrijpelijkheid (geen moeilijke woorden, geen samengestelde zinnen, geen ontkennende formuleringen, e.d.); ze zijn zorgvuldig geselecteerd uit een itempool van plm. 1000 items die representatief zijn voor de *big five* persoonlijkheidsdimensies; in samenwerking met Alois Angleitner's team (U. Bielefeld) en Lew Goldberg zijn via vertaling en terugvertaling Duitse en Amerikaanse equivalenten geproduceerd (wat vervolgens onder regie van Jolijn is uitgebreid tot de meeste Europese talen). In de loop van dat project brak ook het inzicht door dat de scoring en rapportage onvertekend moesten zijn.

In dat stadium heb ik een, op zich niet onintelligente, compromisoplossing afgeleid en in diverse publicaties gepropageerd, die achteraf bekeken niet echt handig was. Hij bestond eruit dat scores inderdaad werden uitgedrukt als afwijkingen van het schaal midden in plaats van het populatiegemiddelde – zodat een vriendelijk persoon ook vriendelijk bleef – maar voor het overige het klassiek-statistisch instrumentarium werd gehandhaafd. Wat daar niet handig aan bleek, was dat op sommige factoren het populatiegemiddelde belachelijk ver boven het schaal midden kwam te liggen, bij Mildheid bijvoorbeeld zo'n twee standaarddeviaties.

Pas na de eeuwwisseling heb ik, samen met Jos ten Berge, handen en voeten gegeven aan een radicalere oplossing. Die bestaat er kortweg uit dat beoordelingen uiteindelijk worden weergegeven op dezelfde bipolaire schaal als waarin ze zijn uitgedrukt, en dus elke vertekening wordt uitgesloten. De voor de hand liggende standaardschaal is dan de bipolair proportionele, 'biproportionele' schaal, die loopt van -1 tot $+1$, met het schaal midden in het

nulpunt. Je kunt de score op die schaal interpreteren als een saldo (balance): een score van +.30 op een vriendelijkheidsschaal bijvoorbeeld betekent dat de kans dat die persoon zich vriendelijk (+) gedraagt 65% is, en onvriendelijk (-) 35% (saldo +30%).

Op zichzelf is deze oplossing simpel en vanzelfsprekend, om niet te zeggen dwingend; ik vind ook dat hij vroeg of laat de wereld zou moeten veroveren, en dat mensen zouden moeten ophouden beoordelingen te rapporteren op willekeurige, nietszeggende of op z'n best misleidende schaaltes. Maar wat ik verwacht is dat het voorstel, zoals ook het geval lijkt te zijn met andere modellen (met name het wedmodel), onwelgevallige neveneffecten heeft. In dit geval blijken algemeen aanvaarde gedachten over persoonlijkheid overhoop te worden gegooid.

Het standaardbeeld van persoonlijkheid berust op de klassieke statistiek met zijn relatieve schalen. Die past niet op de biproportionele schaal, met zijn vastliggende midden en bereik. Als je, zoals wij hebben gedaan, vragenlijstgegevens analyseert met behulp van methoden die wel adequaat zijn, kom je tot verontrustende conclusies over persoonlijkheid: er blijft kort gezegd weinig van over. De onderling onafhankelijke big five dimensies klappen in elkaar zodat er in hoofdzaak een social-desirability dimensie overblijft (personen verschillen hoofdzakelijk in sociale wenselijkheid); bovendien scoort het overgrote deel van de populatie positief op die dimensie – niet sterk positief, weinigen komen voorbij halverwege de positieve pool, maar enigszins tot matig. Ik schreef dingen als: “Most people are faintly to mildly okay, a few are not, and that is about all there is to personality”. De hoofdredacteur van het *European Journal of Personality* wees een dergelijk artikel af met het klagerig argument dat het niet kon zijn dat al mijn collega's tot nu toe alles fout hadden gedaan. Die van het prestigieuzere *Journal of Psychological Assessment* (2004) stak er wel zijn nek voor uit, en publiceerde ons *Personality in Proportion* artikel, samen met de commentaren van twee verontruste reviewers en onze repliek: een tegenvoorbeeld van de

wetmatigheid dat je makkelijker in continentale dan Amerikaanse tijdschriften binnenkomt. Maar hoe dan ook betekent dit niet dat de verovering van de wereld is ingezet.

Ben ik daar dan wel op uit, vraag ik me soms af. Ik denk dat de rol van criticus en provocateur beter bij me past dan die van veranderaar. Om de wereld te veranderen moet je macht uitoefenen; ook binnen de wetenschappelijke wereld blijkt dat maar al te vaak het geval. Ik heb, met een gezegde van Sartre, nooit een bevel kunnen geven zonder te lachen of anderen aan het lachen te brengen. Op het principiële vlak onderschrijf ik een stelling van Jan Snijders, dat het intellect de antithese van de macht is. Mijn wedmodel van wetenschap drukt uit dat je louter en alleen een reputatie kunt verwerven door beter te voorspellen dan anderen, niet door die anderen te beïnvloeden via netwerken, kartelvorming en subtiele varianten van omkoping zoals die in het wetenschapsbedrijf aan de orde van de dag zijn; dat het model om die reden onrealistisch is, beschouw ik als *umso schlimmer für die Realität*.

Belangrijker is de vraag of de vereenvoudiging van de persoonlijkheid een kern van waarheid bevat. Ik denk van wel. We kunnen worden getroffen door de eigenaardigheden van een bepaalde persoon, maar als we zouden proberen die eigen aard systematischer in kaart te brengen, zouden we meer beoordelaars, meer gelegenheden tot observatie, en meer uiteenlopende situaties in de beschouwing moeten betrekken. Zodra je over dat alles gaat middelen, veert de individuele persoonlijkheid met ijzeren statistische wetmatigheid terug naar het populatiegemiddelde. De hoogst eigen aard van iemand is met andere woorden een kwestie van kapitalisatie op toeval. Natuurlijk zijn mensen uniek, en is hun identiteit onvervreemdbaar; maar dat is wat anders dan dat hun persoonlijkheden zoveel van elkaar zouden verschillen.

Recursief beoordelen

Ook wat beoordeling in de meer gebruikelijke betekenis betreft, van prestaties, producten, plannen, programma's en wat dies meer zij, heb ik het gevoel een eindje verder te zijn, ook al weet ik uit ervaring dat zo'n gevoel niet veel meer betekent dan een constatering van eerdere tekortkomingen, en ook dat het niet inhoudt dat de hele wereld meteen enthousiast wordt. Maar dat doet niet af aan een mate van gelukzaligheid, zoals die gepaard gaat met het in elkaar grijpen van puzzelstukjes. De laatste tijd liep ik dan ook rond met het gezegde dat ik bezig was met mijn mooiste artikel *ever*. Op het moment van schrijven is het ter perse in het *Netherlands Journal of Psychology* (2009) onder de titel Promoting Intersubjectivity: A Recursive-Betting Model of Evaluative Judgments. Dat althans de redactie de lol ervan inzag, leidt tot een ander soort satisfactie: niet alleen was het eerste Engelstalig artikel in het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie* van mij afkomstig, maar ook een van mijn laatste artikelen verschijnt daar.

Het uitgangspunt is dat een beoordeling geen gewone weddenschap is: er ontbreekt een extern criterium waaraan je kunt afmeten wie er gelijk krijgt. Dat komt doordat een beoordeling een waardecomponent heeft: een beoordeling gaat over een kwaliteit van iets, en daarvoor bestaan geen objectieve maatstaven, buiten mensen om. Kun je niettemin criteria vinden voor wat een goede beoordeling is, op de manier waarop een voorspelling over feitelijke aangelegenheden beter is op basis van onderzoeksuitkomsten? Waar zou de beoordelaar zich op moeten richten? Niet, zoals een wijdverbreid misverstand wil, op zijn of haar eigen smaak, want de beoordelaar is geen particulier consument maar vertegenwoordiger van een bovengeschild, algemener gezichtspunt. Een beoordeling is beter naarmate hij representatiever is: beter overeenstemt met wat de gemiddelde beoordelaar vindt. Daarvoor

moet natuurlijk die gemiddelde beoordelaar voldoen aan eisen die De Groot stelde aan deelnemers aan “forum”-activiteiten, namelijk “ter zake deskundig, ter zake geëngageerd” zijn; in de praktijk houdt dat in dat de commissie of het panel zelf representatief moet zijn samengesteld.

Zo goed als dat met het wedmodel het geval was, krijgt dit principe van beoordeling pas handen en voeten als je het formaliseert. De kern van die formalisering is dat beoordelingen worden gewogen naarmate ze beter overeenstemmen met het gemiddelde oordeel in een commissie of panel. In dat wegingsproces verandert het gemiddelde oordeel: het wordt een gewogen gemiddelde. Dus een beoordeling krijgt een zwaarder gewicht naarmate hij beter overeenstemt met het gewogen gemiddelde van alle beoordelingen in kwestie. De beoordelaarsgewichten zijn aldus recursief aan elkaar gedefinieerd. Het rekenvoorschrift voor het vinden van die gewichten blijkt een variant van factoranalyse te zijn, maar dan zo dat die ook van toepassing is op een individueel geval (kandidaat, product, plan etc.). Het eindresultaat is van een grote eenvoud: bij *pass-fail*-oordelen wordt het gezamenlijk oordeel bepaald door een enkelvoudige meerderheid van stemmen, net als bijvoorbeeld in een parlement: een “kandidaat” (in de ruimste zin) die met de kleinst mogelijke meerderheid een voldoende haalt, is niet meer te onderscheiden van een die unaniem positief wordt beoordeeld. Bij rangordes en andere gedifferentieerde beoordelingsschalen is het resultaat: neem per kandidaat de mediaan van de beoordelingen.

Onder de motorkap van het model zit niet alleen weliswaar simpele maar opwindende algebra, maar ook een alternatieve beoordelingsfilosofie. Als je ongewogen middelt, nodig je de beoordelaar uit zijn of haar invloed aan te wenden en macht uit te oefenen; met name geef je die beoordelaar de gelegenheid tot “begraven” (burying) van een kandidaat, bijvoorbeeld een die een geduchte concurrent is van zijn of haar de favoriet. In het recursief model daarentegen tellen afwijkende beoordelingen eenvoudig niet mee; alle moeite is bij voorbaat

verspild. De beoordelaar kan alleen satisfactie ontlennen aan zo goed mogelijke voorspellingen van de middenpositie, en daarmee een reputatie van representativiteit opbouwen.

Er zijn andere contexten waarin zo'n accent op het representativiteitsmotief, in tegenstelling tot individueel machtsstreven of nutsmaximalisatie, de moeite van het beschouwen waard is. *Learned professions* kenmerken zich eveneens door afwezigheid van objectieve maatstaven voor de kwaliteit van hun handelen, maar het is een ernstige vergissing te denken dat de professionals daarom autonoom zouden moeten zijn: hun handelen wordt geacht representatief in de zin van *state of the art* te zijn, op straffe van kunstfouten; collegiaal toezicht is onderdeel van iedere echte professie. Een ander voorbeeld levert het begrip 'burgerschap', dat je zou kunnen definiëren als individueel streven naar maximalisatie van gezamenlijk nut. Conform het recursief model zou de echte burger bijvoorbeeld moeten stemmen op de – naar verwachting – grootste partij (met als consequentie de ontwikkeling naar een eenpartijstelsel als er genoeg echte burgers zijn; een versplinterde democratie getuigt van gebrek aan burgerschap). Parlementaire stelsels met kiesdrempels, waarin sterk afwijkende stemmen worden weggegooid, belichamen de representativiteitsgedachte.

Het laatste voorbeeld, en de kritische vragen die het ongetwijfeld oproept, verwijzen meteen naar de grenzen van het representativiteitsprincipe. Er zijn contexten waarin het als een tang op een varken slaat: met name in de wetenschap en de kunst staat de middenpositie in een kwade reuk, althans, bij degenen die zich rekenen tot de voorhoede ervan. Het kan zelfs verbazing wekken dat iemand als ik, die geneigd is wetenschap te zien als een aaneenschakeling van ontkenningen en meningsverschillen, uit pure dwarsigheid een model heeft zitten ontwikkelen dat beoordelaars nu juist op het intersubjectieve been zet. Dat het wedmodel, dat oproept tot genadeloze intellectuele concurrentie, uitmondt in zoiets coöperatiefs en zelfs collectivistisch, zou als toppunt van ironie kunnen worden opgevat. Ik zou ook overdrijven als ik zeg dat ik mezelf op dit filosofisch vlak helemaal begrijp – wie

zichzelf wel door heeft, mag het zeggen. Maar de oplossing van de paradox lijkt te moeten worden gezocht in het bovengeschiedte principe dat je ideeën niet moet verabsoluteren of fundamentaliseren: naar gelang de context staat het zoeken naar de gemeenschappelijke component, dan wel de revolutionaire attitude voorop. Ik houd wel vol dat beoordelen, en professiebeoefening in het algemeen, niet het soort creatieve activiteit is waarbij het past de kont tegen de krib te gooien: de beoordelaar moet niet op de stoel van de wetenschapsbeoefenaar of kunstenaar zelf gaan zitten. Maar zelfs in beoordelingscontext geldt het representativiteitsmotief niet absoluut: incidenteel moet een beoordelaar zelfs het recht van veto opeisen.

Het bovengeschiedte model is dus een compromismodel, zoals bij het dilemma tussen absolute en relatieve cesuren, tussen selectie op examencijfers en loting, of tussen compensatorische en conjunctieve combinaties van schoolcijfers. In dit geval ligt het compromis zelfs voor het oprapen, in de vorm van het afgeknot gemiddelde (truncated mean, zoals bij turnwedstrijden): gooi alleen de laagste en de hoogste beoordelingen weg, herhaal dat eventueel, en neem het ongewogen gemiddelde van de overgebleven scores. Het recursief model en de ongewogen middelling zijn louter extreme gevallen van dit bovengeschiedt model. En over bovengeschiedte principes gesproken: zelfs voor het compromismodel geldt dat letterlijke, automatische toepassing niet aanbevelenswaardig is. Modellen zijn er om de gedachten te bepalen, niet om het handelen te laten dicteren.

Overpeinzingen

“tot slot”, had ik bijna geschreven, maar zoiets valt niet te garanderen. Het definitieve boek zal ik weliswaar niet schrijven, zoals anderen dat wel hebben geprobeerd. De voornaamste reden werd me duidelijk in een gesprek met een senior collega, David Magnusson, tijdens een

internationale conferentie waar wij de oudsten waren en het gebeuren met enige skepsis aanzagen. Hij zei iets als “op onze leeftijd weten we vrij precies hoe de wereld in elkaar zit”. Ik herkende dat gevoel, maar diende een amendement op zijn stelling in: we weten hoe de dingen *niet* zitten. Elke ballon, drogreden, halfwaarheid, inconsistentie, ongeïnspireerdheid prikken we moeiteloos door, niet alleen in ons vak, maar ook bijvoorbeeld in de politiek en de kunst. Maar met vertellen hoe het wel zit, moet je hoe langer hoe meer oppassen. Misschien heb je in zekere zin wel gelijk, maar dat gelijk berust dan op een mate van onthechting waardoor je de aansluiting mist met degenen die nog tot hun middel in de modder staan. In elk geval geldt dat risico voor iemand als ik, die toch al de neiging had te ver voor de troepen uit te lopen, in onderwijs zowel als onderzoek.

Geen afronding dus, maar voor berusting ben ik ook nog niet rijp, en ik zie me dat ook niet worden. De onrust komt niet voort uit een gevoel van tekort geschoten zijn; natuurlijk ben ik dat – er valt eens lijst te maken van alle motorkappen waar ik eigenlijk onder had moeten kijken – maar dat heb ik allang geaccepteerd. Ik wordt ook niet onrustig van de eindigheid des levens, al koester ik daarover geen enkele illusie; ik kan er alleen geen geloof aan hechten. Het is meer dat de wereld, mensen dus, onverminderd interessant en verrassend is, en blijft uitnodigen tot theoretiseren. De vrijgestelde status leidt hoogstens tot verlegging van die fascinatie, waardoor er – bij ook nog toenemende fysieke beperkingen – minder accent op het vak valt, en meer op mijn naasten, altijd al interessanter dan wie ook. Maar in het volle besef dat de psychologie te moeilijk is voor een mens, heb ik al te meer reden ermee bezig te blijven.

CURRICULUM VITAE

Willem K.B. Hofstee
bijgewerkt tot maart 2009

Geboren: 1936 Bandung, Indonesië.

Getrouwd met Marianne van Hoorn; drie kinderen.

Privé-adres: Duinstraat 45, 9494 RN Yde

Instituutsadres: Heymans Instituut der RUG, Grote Kruisstraat2/I, 9712 TS Groningen

e-mail: w.k.b.hofstee@rug.nl

Opleiding

Gymnasium Alpha (staatsexamen) en Beta (Praediniusgymnasium, Groningen), 1954

Kandidaatsexamen psychologie (RUG), 1957

Doctoraalexamen psychologie (RUG), 1961, cum laude

Promotie: R.U. Groningen, 1967, promotores: B.J. Kouwer en J.Th. Snijders.

Titel proefschrift: Method effects in absolute and comparative judgment.

Loopbaan

1961-1963 Militaire dienst, Bureau Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek der Kon. Marine

1963-1964 Visiting fellow, Educational Testing Service, Princeton N.J. (ZWO-beurs)

1964-1967 Stafmedewerker Bureau Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek der Kon. Marine

1964-1969 Wetenschappelijk medewerker, Psychologisch Instituut R.U. Groningen

1969-2001 Hoogleraar in de psychologie, R.U. Groningen

1973-1974 Studieverlof, N.I.A.S. en Oregon Research Institute, Eugene Or. (beurs Fullbright Foundation).

Lidmaatschappen

Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, 1986

Sociaal-Wetenschappelijke Raad der KNAW

Nederlands Instituut van Psychologen

European Association of Personality Psychology

Functies

Decaan Subfaculteit Psychologie R.U. Groningen, 1969-1972 en 1974-1977

Voorzitter N.I.P., 1981-1984

Vice-voorzitter Commissie van Advies inzake de Rijks Psychologische Dienst, ingesteld door de Minister van Binnenlandse Zaken, 1976-1984

Lid Commissie van Advies inzake selectievraagstukken Hoger Onderwijs, ingesteld door de Minister van Onderwijs, 1976-1977

Lid Commissie van Advies inzake geweldloze verdediging, ingesteld door de Minister van Wetenschapsbeleid, 1976-1979

Lid Commissie van Advies inzake Onderwijsverzorgingsstructuur, ingesteld door de Minister van O & W, 1983-1984

Voorzitter Nederlandse Stichting voor Psychometrie, 1977-1978

Voorzitter Beoordelingscommissie ZWO-SVO, inzake niet-gebonden onderzoek (ANGO), 1986-1989

Voorzitter Universitaire Commissie Onderwijs der R.U. Groningen, 1985-1987

Voorzitter Coördinatie Commissie Evaluatie Voortgezet Onderwijs, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1986-1990

Voorzitter Commissie Programevaluatie, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1986-1991

Voorzitter Congrescommissie Psychologencongres 1986

Voorzitter Beoordelingscommissie v.w.f. Onderwijskunde ('83 en '84) en Psychologie ('85)

Lid Begeleidingscommissie Onderzoek Geweld in de Krijgsmacht, Ministerie van Defensie, 1988-1990

Voorzitter Testscreeningscommissie, Landelijk Bureau Racismebestrijding, 1989-1990

President, European Association for Personality Psychology, 1992-1994

Chair, VIth. EAPP conference, 1992

Voorzitter bestuur van het Studium Generale RUG, 1994-1998

Voorzitter Sectie Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de KNAW, 1997-2001

Voorzitter Beoordelingscie NITPB-fonds, 1997-2005

Voorzitter Beoordelingscie Van Lennep Scriptieprijs, 2000-2004

Lid Programmaraad Instituut voor Werving en Selectie Politie (IWSP), 2000-2003

Lid bestuur van het Rathenau Instituut, 2000-2003

Lid NUFFIC-cie Talentenbeurzen, 2001-2005

Lid Bestuur Stichting Socrates, Humanistisch Verbond, 2001-

Voorzitter Archief Documentatiecentrum Nederlandse Psychologie, 2002-2008

Voorzitter Cie Testaangelegenheden Nederland (COTAN) van het NIP, 2002-2005

Onderscheidingen

Officier in de orde van Oranje Nassau

Heymans-onderscheiding (senior-), Nederlands Instituut van Psychologen

Francqui-onderscheiding, Vrije Universiteit Brussel

Promoties

1969 B. Buiten, Biografische vragenlijsten

1970 A.J.A. Verberk, Variantie-analyse in de gedragswetenschappen

1970 J.C.J. Bonarius, Construct psychology and extreme response set

1971 W.H.F.W. Wijnen, Onder of boven de maat (co-promotor)

1972 P.M. Bagchus, Analyse van een opleiding

1972 T. Wippler-De Bruin, Unrecognized self-judgments (copromotor)

1973 J. Starren, De ontwikkeling van een nieuwe versie van de SON voor 7 - 17 jarigen

- (copromotor)
- 1974 F. Luteyn, De constructie van een persoonlijkheidsvragenlijst (de NPV) (copromotor)
- 1974 F. Beenen, Hoe langer hoe gekker...? Voorspellen en begrijpen van de opnameduur van psychiatrische patiënten
- 1976 J.W. van Borselen, Human bias in R & D policy making.
- 1976 H.W. Tromp, Politieke opvattingen en politiek gedrag in internationale crisissituaties (copromotor)
- 1977 H.J.M. van Rossum, Medisch onderwijs (copromotor)
- 1977 G.G.H.J. Jansen, An application of Bayesian statistical methods to a problem in educational measurement (copromotor)
- 1977 J.M.F. ten Berge, Optimizing factorial invariance (copromotor)
- 1978 F.B. Brokken, The language of personality
- 1978 N.H.Y. Groenman, Zelfbeeld en borstbeeld (copromotor)
- 1980 H.H. de Vos, Het meten van werkorientaties (copromotor)
- 1980 F.A.E. van der Ploeg, De psychologische aspecten van reumatoïde artritis (copromotor)
- 1980 J. von Grumbkov, Sociale vergelijking van salarissen (copromotor)
- 1980 W. Koops, Sociale ontwikkeling en naïviteit van proefpersonen (copromotor)
- 1980 A.J.A.J. Olgers en J. Riesenkamp, De onderwijskundige voorbereiding van aanstaande leraren
- 1980 N.G. Smid, Determinants of personality judgments
- 1981 J.C. van der Velde, Transsituational relationship between personality judgments and cues
- 1982 W.B.G. Liebrand, Interpersonal differences in social dilemma's; a game theoretical approach
- 1983 M. Nijse, Intelligentie en creativiteit bij elf- tot dertienjarige kinderen
- 1983 J. Scheerens Evaluatie-onderzoek en beleid (copromotor)
- 1983 J.W.M. Knuver De relatie tussen klas- en schoolkenmerken en het affectief functioneren van leerlingen (copromotor)
- 1983 J.P.L.M. van Oudenhoven Onderwijsongelijkheid en evaluatieve feedback (copromotor)
- 1984 P. Lourens, The formalization of knowledge by specification of subjective probability distributions (copromotor)
- 1984 K. Wijma, Psychological functioning after hysterectomy (copromotor)
- 1984 P. van Koppen en J. ten Kate, Determinanten van privaatrechterlijke beslissingen (copromotor)
- 1985 B. de Raad, Person-talk in everyday life
- 1985 W. Bender, Studeergedrag van medische studenten
- 1985 K. van Assen, Zelfwaardering en verzet (copromotor)
- 1986 H.A. Hoekstra, Cognition and Affect in the Appraisal of Events (copromotor)
- 1986 F.E. Zegers, A general family of association coefficients (copromotor)

- 1987 T.K. Bouman The measurement of depression with questionnaires (copromotor)
- 1987 H.C. Iutje Spelberg Grenzentesten (copromotor)
- 1987 G. van den Berg Effectief evalueren (copromotor)
- 1988 M.J. Ouborg, Klinische psychodiagnostiek en psychotherapie (copromotor)
- 1988 Th.A. van Batenburg, Een evaluatie van taalmethoden (copromotor)
- 1989 W. Schoonman. An applied study on computerized adaptive testing (copromotor)
- 1989 P. Terlouw, Subjective Probability Distributions. A psychometric approach (copromotor)
- 1990 J.K. Bleeker, Effekten van een sociaal-redzaamheidsprogramma voor zwakbegaafde jongeren (copromotor)
- 1991 D.J. Birnie, Predictie van chronische pijn en handicap (copromotor)
- 1991 D. de Ridder, De klinische rationaliteit (copromotor)
- 1991 P.A.M. van Lange, The rationality and morality of cooperation (copromotor)
- 1991 J.A. Laros en P.J. Tellegen, Construction and validation of the SON-R 52-17, the Snijders-Oomen non-verbal intelligence test
- 1992 P.E.A.M. van der Maesen de Sombreff, Het rendement van personeelsselectie.
- 1993 T.J. Top, Art and Gender, Creative achievement in the visual arts
- 1993 A.S. van Sandick, A.M. Schaap-Neuteboom, Rendement van een bedrijfsopleiding. Een instrument voor het bepalen van het financiële rendement van trainingen.
- 1993 W. Vermeulen, Toetsing van communicatieve vaardigheden. Constructie en evaluatie van gedragstoetsen voor professionele vaardigheden (copromotor)
- 1993 J. van Lenthe, Eli: the use of proper scoring rules for eliciting subjective probability distributions (copromotor)
- 1994 H.C. Schouwenburg, Uitstelgedrag bij studenten.
- 1994 J. Cohen-Schotanus, Effecten van curriculumveranderingen
- 1994 C.J.M. Suhre, Consumptie van schoolboeken
- 1995 H. van Dijk, Constructie en validering van de GIVO
- 1995 G.N. Smit, De beoordeling van professionele gespreksvaardigheden (copromotor)
- 1997 A.A.J. Hendriks, The construction of the Five-Factor Personality Inventory.
- 1999 M. Winkel, Snijders-Oomen Niet-verbale Intelligentietest SON-R 2½-7

Publicaties (uitgezonderd notities, adviezen, lezingen, columns)

monografieën

- 1967 *Method effects in absolute and comparative judgment*. Dissertatie R.U. Groningen.
- 1969 *Selectie van personen*. Oratie, Assen: Van Gorcum
- 1974 (1981: 2e druk) *Psychologische uitspraken over personen*. Deventer: Van Loghum.
- 1980 *De empirische discussie: Theorie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Meppel: Boom.
- 1983 *Selectie: begrip, theorie, procedures en ethiek*. Aula pocket 736. Utrecht: Het Spectrum.

- 1992 *Persoonlijkheidseigenschappen: De caleidoscoop van individuele verschillen*. Rede Franqui-leerstoel aan de VU Brussel, Vrije Universiteit Brussel.
- 1999 *Principes van Beoordeling*. Lisse: Swets & Zeitlinger
- 2001 *De toekomst van het individu*. Afscheidscollege, Assen: Van Gorcum.

Artikelen

- 1963 Enkele notities over G.J.S. Wilde's Neurotische labiliteit, gemeten volgens de vragenlijstmethode. *Nederlands Tijdschrift v.d. Psychologie*, 18, 481-499.
- 1964 De methode der onderlinge beoordelingen. *Nederlands Tijdschrift v.d. Psychologie*, 19, 59-78.
- 1965 De vragenlijstsituatie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 20, 592-602.
- 1966 Secular trends in an adjective checklist. *Educational and Psychological Measurement*, 26, 363-367.
- 1967 Gunstigheidswaarden van 196 eigenschappen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 22, 450-457.
- 1967 Models in split-half reliability. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 22, 521-529.
- 1968 Estimating concordance in a set of rank orders. *Psychological Reports*, 23, 1279-1282.
- 1969 Individuele verschillen, en averechtse toepassing. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 24, 482-493.
- 1969 Method effects in judging the desirability of traits. *Educational and Psychological Measurement*, 29, 583-604.
- 1970 Comparative versus absolute judgments of trait desirability. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 639-646.
- 1970 Faktoranalyse over onbeperkte aantallen variabelen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakmetrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 25, 377-379.
- 1970 (met J.T. Allegro en P.M. Bagchus) Konstruktie van een gedwongen-keuze-leiderschapsschaal. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 25, 457-463.
- 1970 De betrouwbaarheid van slaag-zak-beslissingen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakmetrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 25, 380-383.
- 1971 Noot over de schoolvorderingen- en intelligentiediscrepantie bij Hermans en Koopmans. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakmetrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 27, 133-134.
- 1971 Begripsvalidatie van studietoetsen: een aanbeveling. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakmetrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 26, 491-500.
- 1972 Filosofie en de toekomst der sociale wetenschappen. *Wijsgerig Perspectief*, 12, 321-335.
- 1973 Participatiekontrolle door 'onbenullige' toetsitems. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakmetrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 28, 189-198.
- 1973 Een alternatief voor normhandhaving bij toetsen. *Nederlands Tijdschrift voor de*

- Psychologie: Didakometrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 28, 215-227.
- 1973 Notitie naar aanleiding van de slaag-zak-grens bij Wijnen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakometrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 28, 211-213.
- 1973 (met K.H. Groenier, H. Kluiters en H.C. Lutje Spelberg). Factoren in een eigenschappenlijst. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakometrisch en Psychometrisch onderzoek*, 28, 249-257.
- 1973 (met H. v.d. Vleugel, H. v. Dijk, H. Groen, en J. Cohen-Schotanus). Begripsvalidatie van een studietoets. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie: Didakometrisch en Psychometrisch Onderzoek*, 28, 237-247.
- 1975 De betrekkelijkheid van sociaal-wetenschappelijke uitspraken. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 30, 573-600.
- 1975 Toetsbetrouwbaarheid bij mastery learning. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 1, 43-44.
- 1975 Loten of cijferen. *Onderzoek van Onderwijs*, 4, 3-6.
- 1976 Hoe reëel is de norm van 1700 uur? *Onderzoek van Onderwijs*, 5, 9-10.
- 1977 De weddenschap als methodologisch model. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 32, 203-217.
- 1977 Cesuurprobleem opgelost. *Onderzoek van Onderwijs*, 6, 6-7.
- 1977 Methodologische notities naar aanleiding van een enquête-onderzoek naar meningen van VWO-eindexaminandi over selectie en loting. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 2, 88-92.
- 1978 Limitations of methodological experiments. *Theory and Decision*, 9, 77-92.
- 1979 Schatting van de true score met inachtneming van andere variabelen. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 4, 38-40.
- 1979 "Jan heeft een kans van .70": drogredenen met betrekking tot individuele kansuitspraken. *Kennis en Methode*, 3, 433-445.
- 1980 Controle op individuele kansuitspraken: antwoord op Zwanenburg. *Kennis en Methode*, 4, 180-183.
- 1980 (met K. Nevels) Scoring rules for competing predictions. *Kwantitatieve Methoden*, 1, 1, 75-90.
- 1980 (met Luteyn, F.) Inleiding. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 35, 4, 201-203.
- 1981 (met Brokken, F.B. & Land, H.) Constructie van een standaard-persoonlijkheids-eigenschappen-lijst (SPEL). *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 36, 443-452.
- 1981 Een gebufferde oplossing voor het bepalen van de grens tussen voldoende en onvoldoende. *Universiteit en Hogeschool*, 28, 1, 21-28.
- 1981 Sociaal-wetenschappelijk bedrog. *Kennis en Methode*, V, 3, 198-207.
- 1981 (met K. Nevels) Do not take the betting model literally. *Kwantitatieve Methoden*, 3, 70-72.
- 1982 (met Fokkema, S.D.) Nawoord themanummer Intelligentie. *Nederlands Tijdschrift*

- voor de *Psychologie*, 37, 219-222.
- 1982 (met Luteyn, F.) Inleiding themanummer Vragenlijstonderzoek II, *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 37, 223.
- 1982 (met Luteyn, F.) Samenstelling themanummer Vragenlijstonderzoek II, *Nederlands Tijdschrift voor de psychologie*, 37,, 233-278.
- 1982 (met V.d. Linden, J.H.M., Land, H. & V.d. Velde, J.C.) De differentiële attributie van negatieve eigenschappen aan zichzelf en anderen. Een replicatie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 37, 123-135.
- 1982 Evaluatie: een methodologische analyse. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 7, 193-202.
- 1982 De methodische deskundigheid van de psycholoog. *De Psycholoog*, 18, 697-707.
- 1982 Onjuist gebruik van "differentiële attributie". *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 37, 141.
- 1983 Evaluatie versus begeleiding. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 8, 39-41.
- 1983 Nogmaals het inductieschandaal. *Kennis en Methode*, VII, 138-147.
- 1983 De integriteit van de psychologie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 38, 395-402.
- 1983 Beoordeling van subsidie-aanvragen voor onderwijsresearch: een psychometrische evaluatie. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 8, 273-284.
- 1984 Een interpretatie van de viervelden correlatie, en een nagekomen commentaar op de Taylor-Russell-tabellen. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 9, 230-234.
- 1984 Methodological decision rules as research policies: a betting reconstruction of empirical research. *Acta Psychologica*, 56, 93-109.
- 1984 Om de feiten te laten spreken: een repliek. *Kennis en Methode*, VIII, 316-327.
- 1984 (met Wilbrink, B.) Docentbeoordeling. *Onderzoek van Onderwijs*, 13, 52-55.
- 1985 Onderwijsonderzoekers over hoorcolleges. *Onderzoek van Onderwijs*, 14, 3.
- 1985 Boon en de psychologie. *Kennis en Methode*, IX, 166-168.
- 1985 Evaluatie: beoordelen van kwaliteit. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 10, 285-288.
- 1985 Het evaluatiepandemonium: naschrift bij De Groot, Scheerens en Stokking. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 10, 296.
- 1985 Liever Klinisch? Grenzen aan het objectiviteitsbeginsel bij beoordeling en selectie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 40, 459-473.
- 1986 De identiteit van de psychologie, en een proeve van computerondersteunde wetenschapssystematiek. *Kennis en Methode*, X, 126-134.
- 1986 De begripsvaliditeit van retrospectieve voormetingen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 41, 305-308.
- 1987 Wiens risico's lopen wij? *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 42, 47-53.
- 1987 (met H. Doddema-Winsemius) Enkele controversiële onderwijsdoelstellingen in de context van evaluatie. *Pedagogische Studiën*, 64, 192-200.
- 1987 (met H. Doddema-Winsemius) Meningsverschillen en misverstanden.

- Pedagogische Studiën*, 64, 209-211.
- 1987 De moeizame gang van de selectiepsychologie; reactie op Sijtsma e.a. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 42, 253.
- 1988 (met G.L. van Heck) Editorial. Personality Measurement. *European Journal of Personality*, 2, 79-80.
- 1990 (met H. Schaapman) Bets Beat Polls: Averaged Predictions of Election Outcomes. *Acta Politica*, 25, 257-270.
- 1990 (met G.L. van Heck) Editorial. *European Journal of Personality*, 4, 75-76.
- 1990 The use of everyday personality language for scientific purposes. *European Journal of Personality*, 4, 77-88.
- 1990 Allocation by Lot: A Conceptual and Empirical Analysis. *Social Science Information*, 29, 745-763.
- 1991 (met B. de Raad) Persoonlijkheidsstructuur: de AB5C-taxonomie van Nederlandse eigenschapstermen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 46, 262-274.
- 1991 (met F.E. Zegers) Idiographic Correlation: Modeling Judgments of Agreement Between School Grades. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 16, 331-336.
- 1992 (met B. de Raad en L.R. Goldberg) Integration of the Big Five and circumplex approaches to trait structure. *Journal of personality and social Psychology*, 63, 146-163.
- 1992 Persoonlijkheidstaxonomie 1929-1992: wordt er vooruitgang geboekt? *De Psycholoog*, 27, 465-471.
- 1992 Complexiteit en eenvoud in relaties tussen persoonlijkheidseigenschappen. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 47, 278-287.
- 1993 Identity of European Psychology? Invited Address, VIIth EFPSA Conference, University of Amsterdam, 21 April 1993, *Heymans Bulletin*, 24 pgs.
- 1993 Uitbuiting van de dagelijkse ervaring. Facetten van een psychometrische waarheidsbenadering. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 48, 277-287.
- 1994 The Abridged Big Five Circumplex (AB5C) Model of Trait Structure: Comparisons with Heymans' Cube, Kiesler's Interpersonal Circle, and Peabody and Goldberg's Double Cone Model. *Revue européenne de Psychologie Appliquée*, 44, 27-33.
- 1994 Will the True Trait Theorist Please Stand Up? *Psychological Inquiry*, 5, 134-137.
- 1994 Who should own the definition of Personality? *European Journal of Personality*, 8, 149-162.
- 1994 Are we looking for parsimony, or what? *European Journal of Personality*, 8, 335-339.
- 1995 The relation between category breadth and social desirability: a contest between two explanations. *European Journal of Personality*, 9, 71-73.
- 1997 (met H.A.L. Kiers, B. de Raad, L.R. Goldberg and F. Ostendorf) A comparison of Big-Five structures of personality traits in Dutch, English and German. *European Journal of Personality*, 11, 15-31.
- 1997 (met H.A.L. Kiers) Een algemeen model voor loting en selectie bij numerus

- clausus. *Tijdschrift voor onderwijsresearch*, 22, 81-85.
- 1997 (met H.A.L. Kiers) Gewogen loting in combinatie met rechtstreekse toelating vanaf examencijfer 8. *Tijdschrift voor onderwijsresearch*, 22, 298-301.
- 1998 (met A.A.J. Hendriks) The use of scores anchored at the scale midpoint in reporting individuals' traits. *European Journal of Personality*, 12, 219-228
- 1998 (met J.M.F. ten Berge, A.A.J. Hendriks). How to score questionnaires. *Personality and Individual Differences*, 25, 897-909.
- 1999 (Hendriks, A.A.J., Hofstee, W.K.B. & Raad, B. de). The Five-Factor Personality Inventory (FFPI). *Personality and Individual Differences*, 27, 307-325.
- 1999 Big-Five-profielen van persoonlijkheidsstoornissen. Psychodiagnostisch gereedschap. *De Psycholoog*, 34, 381-384.
- 1999 (met Ten Berge, J.M.F. 1999). Coefficients alpha and reliabilities of unrotated and rotated components. *Psychometrika*, 64, 83-90.
- 2000 Voorrang voor moeders. Het omgekeerde-suppressoreffect. *De Psycholoog*, 35, 279-281.
- 2001 De toekomst van het individu. *De Psycholoog*, 36, 3-8.
- 2001 Beoordelen in het onderwijs – of niet. *De Psycholoog*, 36, 640-644
- 2002 Types and Variables: Towards a congenial procedure for handling personality data. *European Journal of Personality*, 16, 89-96.
- 2004 (met J.M.F. ten Berge) Personality in proportion: A bipolar metric for personality assessment, and its consequences for trait structure. *Journal of Personality Assessment*, in press.
- 2004 (met J.M.F. ten Berge) Representing assessments: Reply to McGrath (2004) and Ozer (2004). *Journal of Personality Assessment*, in press.
- 2005 De psycholoog als detective? *De Psycholoog*, 40, 670-674.
- 2006 Deskundigheid is nog geen professionaliteit. *De Psycholoog*, 41, 156-157.

Hoofdstukken

- 1969 De persoonlijke geschiktheid. In: Drenth, P.J.D., Willems, P.J., & De Wolff, Ch.J. (Red.): *Bedrijfspsychologie*. Deventer: Kluwer.
- 1972 Motieven in de discussie. In: Roscam Abbingh, J. (Red.): *Wat drijft of bezielt ons*. Meppel: Boom.
- 1973 Enkele opmerkingen over selectiemethodiek. In: Willems, P.J., Drenth, P.J.D., & De Wolff, Ch.J. (Red.): *Psychologie van de arbeid en organisatie*. Deventer: Kluwer.
- 1974 Methodisch onderzoek naar waarden. *Handelingen van het tweeëndertigste filologencongres, Utrecht, 5-7 april 1972*. Amsterdam: Holland Universiteits Pers.
- 1975 Perspectieven voor een toegepaste persoonlijkheidsleer. In: H. Gosker (Red.): *Psychologie in 1975*. Groningen: Tjeenk Willink.
- 1978 Persoonlijkheidsleer. In: H.C.J. Duijker (Red.): *Psychologie vandaag*. Deventer: Van Loghum.

- 1979 Tests und Interviews zur Voraussage des Studierfolgs: Die Situation in den Niederlanden. In: W. Mitter (Hrsg.): *Hochschulzugang in Europa*. Weinheim: Belz.
- 1981 (met H.G. v.d. Veen & N.G. Smid) Persoonlijkheidsleer. In: Duijker, H.C.J. & Vroon, P.A. (Red.): *Codex Psychologicus*. Amsterdam: Elsevier. p. 337-349.
- 1982 Onderwijsleerprocessen, methodologisch bezien. In: E. de Corte (Red.): *Onderzoek van onderwijsleerprocessen: stromingen en actuele thema's*. SVO-reeks 53. 's-Gravenhage: S.V.O.
- 1982 Voorwoord bij: Vroon, P.: *De hand op vandaag, over het wetenschappelijk onderzoek in de Nederlandse psychologie*. Amboreeks, 9-13.
- 1982 Evaluatie en effectiviteit van na-ervaringsonderwijs. In: Alkemade, D.J., e.a. (Red.): *De vormgeving van na-ervaringsonderwijs*. Conferentie-verslag OTO-symposium over post-academisch en post-hoger onderwijs. Den Haag: Studiecentrum OTO, 125-138.
- 1983 De methodische deskundigheid van de psycholoog. In: P.J.D. Drenth e.a. (Red.): *Psychologie in Nederland: Enkele ontwikkelingen in 1982*. Amsterdam; N.I.P., p. 35-40.
- 1983 The case for compromise models in educational selection and grading. In: Anderson, S.B. & Helmick, J.S. (Eds.), *On Educational Testing*. San Fransisco: Jossey-Bas, 109-127.
- 1984 What's in a trait: Reflections about the Inevitability of traits, their measurement, and taxonomy. In: H. Bonarius, G. van Heck, & N. Smid (Eds.): *Personality Psychology in Europe. Theoretical and Empirical Developments*. Lisse: Swets en Zeitlinger, p. 75-81.
- 1984 Methodische aspecten van kleinschalig onderzoek. In: J.H.C. Vonk, J.S. ten Brinke, P. Licht, & J. Stakenborg (Red.): *Onderzoek en ontwikkeling. Verslag van het VULON-congres 1984*, 14-24.
- 1984 Evaluatie: beoordelen van kwaliteit. In: *Jaarverslag Jaarboek 1984*, 's-Gravenhage: S.V.O., 145-152.
- 1984 Beoordeling van de kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek: fundamentele kwesties. In: Spangenberg, J.F.A., Dehue, T. & V.d. Vathorst, S. (Red.): *Kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek*. Studium Generale Studies 1984, 28-46.
- 1985 Beoordeling van de kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek: fundamentele kwesties. In: H.A. Becker, & A.F.J. van Raan (Red.): *Kwaliteit in de wetenschap. Een meetbaar begrip?* Leiden: DSWO-Press, 71-87.
- 1985 A betting model of evaluation research. In: B.P.M. Creemers (Red.): *Evaluation research in education; reflections and studies*. Contributions on the occasion of SVO's 20th. anniversary. 's-Gravenhage: SVO, 15-22.
- 1986 (met N.G. Smid) Psychometric Models for Analysis of Data from Personality Questionnaires. In: A. Angleitner & J.S. Wiggins (Eds.): *Personality Assessment via Questionnaires. Current Issues in Theory and Measurement*. Heidelberg/Berlin: Springer Verlag, 166-177.

- 1986 Voorwoord bij A.D. de Groot, *Begrip van Evalueren*. Den Haag: VUGA, 7-11.
- 1987 (met H. Daudt) Foreword in J. Scheerens, *A review of Dutch research on compensatory education and educational development policy*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 7-8.
- 1987 Vragenlijstgedrag. In: J. de Jong-Gierveld en J. van der Zouwen (red.), *De vragenlijst in het sociaal onderzoek*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 105-108.
- 1987 Cirkelen rond de kaarsvlam. Notities over creativiteit en toeval. In: L. Feenstra en R.O. Fock (Red.), *De creatieve faktor. Opstellen over creativiteit*. Meppel: Boom, 24-39.
- 1987 Het causaliteitsvraagstuk in evaluatieonderzoek. In: Hofstee, W.K.B. (Red.), *Evaluatiemethodologie*. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V., 93-108.
- 1987 Bespreking van A.D. de Groot, Begrip van evalueren. In: Hofstee, W.K.B. (Red.), *Evaluatiemethodologie*. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V., 109-112.
- 1988 Een alledaags persoonlijkheidsvocabulary. In: *Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks*, Dl. 51, 5. KNAW/Noordhollandische Uitgevers Maatschappij Amsterdam, 117-130.
- 1988 (met G. Lang) Voorwoord in: *Nederlands Psychologisch Onderzoek 2. Bijdragen aan de sociale psychologie, de testpsychologie en de geschiedenis van de psychologie*. Lisse: Swets en Zeitlinger, 7-8.
- 1989 Evaluatie versus beleid: Naar een zuiver-wetenschappelijke opvatting van evaluatieonderzoek. In Scheerens, J. (Red.), *Evaluatie: Om de kwaliteit van het onderwijs*. Lisse: Swets & Zeitlinger, 41-47.
- 1989 De afhankelijke variabele in onderwijsevaluatie. In Scheerens, J. (Red.), *Evaluatie: Om de kwaliteit van het onderwijs*. Lisse: Swets & Zeitlinger, 23-26.
- 1989 Onderwijsevaluatie zonder de SVO. In Scheerens, J. (Red.), *Evaluatie: Om de kwaliteit van het onderwijs*. Lisse: Swets & Zeitlinger, 77-79.
- 1989 (met P. van der Maesen de Sombreff) Personality Questionnaires and Inventories. In P. Herriot (red.), *Handbook of Assessment in Organizations*, p. 353-367, New York: John Wiley & Sons.
- 1990 Voorwoord in Bloemers, W. *Het psychologisch Onderzoek*. Baarn: Ambo, 9-10.
- 1990 Persoonlijkheidspsychologie. In P.J. van Strien en J.P.H. van Rappard (Red.), *Grondvragen van de Psychologie*. Assen: Van Gorcum, 126-137.
- 1990 *Toepasbaarheid van Psychologische Tests bij Allochtonen*. LBR-reeks 11, Utrecht: Landelijk Bureau voor Racismebestrijding.
- 1990 Het diagnostisch proces. In F. Luteijn, B.G. Deelman & P.M.G. Emmelkamp (Red.), *Diagnostiek in de klinische psychologie*, p. 43-59. Bohn Stafleu Van Loghum.
- 1991 The Concepts of Personality and Temperament. In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.), *Explorations in Temperament*. London/New York: Plenum Press, 177-188.
- 1992 Independent educational assessment in the interest of educational quality. In P. Vedder (Ed), *Measuring the quality of education*. Amsterdam: Swets, 23-34.

- 1992 Onderwijsindicatoren: seizoensopruiming. In: B.P.M. Creemers & W.Th.j.G. Hoeben (red.), *Indicatoren van onderwijseffectiviteit*. Groningen; ICO.
- 1992 From the citizen's point of view: The positioning of program evaluation. In: Mayne, J., Belemans-Videc, M.L., Hudson, J., Conner, R.(red.), *Advancing public policy evaluation: Learning from international experiences*, 277-283.
- 1992 (met B. de Raad). Personality structure through traits. In: Caprara, G.-V., Van Heck, G.L. (Eds.), *Modern personality psychology*. Harvester Wheatsheaf, London, 56-72.
- 1992 Ten Geleide. In: Bennema-Sybrandy, J.A. (red.), *Het contractmodel in de hulpverlening*. Wolters-Noordhoff, Groningen, 9-11.
- 1992 Voorwoord. In: Top, T.J., Heesink, J.A.M. (red.), *Psychologie en Sekse*. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten, xiii-xv.
- 1993 Can biology help personality? Commentary on the chapter by D.T. Kenrick. In: Hetteema, J. and Deary, I.J. (Eds.) *Foundations of Personality*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 219-226.
- 1993 Modellen van de persoonlijkheid. In: Boeck, P. de (Red.). *Persoonlijkheidsonderzoek in perspectief*. Liber in memoriam Prof.dr. W. Claeys. Acco: Leuven/Amersfoort, 27-39.
- 1994 Preface. In: Raad, B. de, Hofstee, W.K.B., & Heck, G.L. van (Eds.) *Personality Psychology in Europe*, Volume 5, Tilburg University Press, Tilburg, The Netherlands, 1-2.
- 1995 Beoordelen: wetenschap of kunst? In: *KNAW, Verslag van de Verenigde Vergadering van de beide Afdelingen der Akademie*, 1995, 15-34.
- 2001 Intelligence and Personality: Do they mix? In: *Intelligence and Personality. Bridging the Gap in Theory and Measurement*. Edited by: J.M. Collis and S. Messick. London: Lawrence Erlbaum Associates, 43-60.
- 2001 The Questionnaire construction of personality: Pragmatics of personality assessment, 19-35. In: *The role of constructs in psychological and educational measurement*. H.I. Braun, D.N. Jackson, D.E. Wiley (Ed.) London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 330 pgs.
- 2001 (met Boomsma, A. and Ostendorf, F.) Trait structure - Abridged-circumplex versus hierarchical conceptions. In: R. Riemann, F.M. Spinath, F. Ostendorf (Eds.) *Personality and Temperament: Genetics, Evolution, and Structure*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 207-215.
- 2002 (Hendriks, A.A.J., Hofstee, W.K.B. and Raad, B. de). The Five-Factor personality inventory: assessing the Big Five by means of brief and concrete statements. In: B. de Raad and M. Perugini (Eds.). *Big Five Assessment*, Hogrefe & Huber, 79-108.
- 2003 Structures of Personality Traits. In: T. Millon, M.J. Lerner (Volume Eds.) *Handbook of Psychology. Volume 5*. New Jersey: John Wiley & Sons, 231-254.
- 2006 (met J.M.F. ten Berge en D.P.H. Barelds) Structuring assessments of psychopathology. *Journal of Individual Differences*, 27, 87-92

- 2008 Restyling personality assessments. In: L.B. Palfroft & M.V. Lopez (Eds.), *Personality assessment: New research*. Novascience.
- 2009 Promoting Intersubjectivity: A Recursive-Betting Model of Evaluative Judgments. *Netherlands Journal of Psychology*, in press.

Vakpublicaties

- 1973 Een iets minder autoritaire selectieprocedure. *De Psycholoog*, 8, 371-373.
- 1980 Tweedledum en Tweedledee. *Onderzoek van Onderwijs*, 9, 6.
- 1980 Selectietechniek en -ethiek. *Militaire Spectator*, 149, 285-290.
- 1981 Onderwijs en selectie. In: Rademaker, L. (Red.): *Onderwijs en Samenleving*. Serie Aspecten van de samenleving, 76-87.
- 1981 Onderwijs en Selectie. In: L. Rademaker (Red.): *Sociale kaart van Nederland*, Aula reeks, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 346-256.
- 1981 Aanvaardbaarheid van selectie in het W.O. In: A.I. Vroeyenstein (Red.): *Kwaliteitsverbetering Hoger Onderwijs*, Stichting Nationaal Congres, 144-159.
- 1981 Bureaucratisering van de beoordeling? *Universiteit en Hogeschool*, 27, 286-292.
- 1981 Revival van de diagnostiek? *De Psycholoog*, 16, 381-387.
- 1982 De plaats van de deskundige. Reflecties naar aanleiding van "De rol van juridische kennis en argumentatie bij privaatrechterlijke beslissingen" door P.J. van Koppen & J. ten Kate. In: *NNR*, 2, 127-130.
- 1983 "Dood hout" kappen. Pamflet. *Psychologie*, 2, p. 89.
- 1983 Hoe staat het met de personeelsselectie? Boekbespreking: R.A. Roe, Grondslagen der personeelsselectie. Van Gorkum, 1983. *Psychologie*, 2, 42-46.
- 1984 Integriteit of integratie: antwoord op Rispens. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 39, 108-109.
- 1984 De onderzoekersopleiding in de sociale wetenschappen. In: *Postdoctorale opleiding tot wetenschappelijk onderzoeker*. Verslag van een studieconferentie gehouden op 17 juni 1983. (Publicatie van de Academische Raad, februari 1984). In: *Universiteit en Hogeschool*, 30, 184-187.
- 1984 De kick van de psychologie. *Psychologie*, 3, 13.
- 1984 De kwadratuur van de kwaliteit: reflecties over de kwaliteit van het voortgezet onderwijs. In: N.J. Ginjaar-Maas, W.K.B. Hofstee, A. Gommers, & F. van der Blij: *De kwaliteit van het voortgezet onderwijs*. Vereniging voor OK&W, Amsterdam, p. 25-36.
- 1985 Commentaar op uitspraak van het College van Toezicht. *De Psycholoog*, 20, 478.
- 1985 *De interne en externe betrekkingen van de psychologie*. Voordracht uitgesproken ter gelegenheid van de oprichting van de Stichting PSYCHON, 4 oktober 1985. 's-Gravenhage; Stichting PSYCHON, 17-27.
- 1985 Notities over onderwijsrendement en -kwaliteit. *Universiteit & Hogeschool*, 32, 145-153.

- 1985 Astrologische voorspelling? *De Psycholoog*, 20, 352.
- 1985 Op naar het baccalaureaat. *Onderzoek van Onderwijs*, 14, 48-49.
- 1985 De PAW als agglomeratie. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 1, 214-216.
- 1986 Rationele personeelsselectie: er wordt te weinig getest. *Harvard Holland Review*, 7, 35-41.
- 1986 Commentaar op het WRR-rapport "Basisvorming in het Onderwijs". *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 11, 265-270.
- 1987 Een paper presenteren. *De Psycholoog*, 22, 50-51.
- 1987 Cirkelen rond de kaarsvlam. Notities over creativiteit en toeval. *De Psycholoog*, 22, 129-136.
- 1987 Toetsing in het medisch onderwijs. Objectieve en subjectieve beoordelingsmomenten. *Medisch Contact*, 28, 885-887.
- 1987 Ex post beoordeling van voorwaardelijk gefinancierde programma's: misbruik van het wetenschappelijk forum. *Universiteit en Hogeschool*, 34, 92-95.
- 1988 Psychologisch onderzoek in Nederland. Enkele kwantitatieve gegevens over de voorwaardelijke gefinancierde onderzoeksprogramma's. *De Psycholoog*, 23, 104-107.
- 1988 Heeft de psychologie een waarde? *De Psycholoog*, 23, 51-52.
- 1989 Is het NIP er voor de psychologen? *De Psycholoog*, 24, 400-401.
- 1989 (met J.A. Laros) Stimulating Program Evaluation: The Dutch Experience. *Impact Assessment Bulletin*, 7, 15-26.
- 1989 Rationele anarchie versus quasi-deregulering. Reflecties over sturing van wetenschap. In P.M. Langbroek & D.W.P. Ruiters (Red.), *Deregulering in het hoger onderwijs?* Culemborg: Lemma b.v., 63-77.
- 1990 John Elster, beroepsintellectueel. *De Psycholoog*, 25, 17-18.
- 1990 Universitair Bestuur en Professionele Waarden. *Universiteit en Hogeschool*, 36, 288-299.
- 1990 (met K.H. Groenier) Toelating huisartsopleiding. *Medisch Contact*, 27/28, 883.
- 1991 Ik kan me niet voorstellen dat hier zoveel om te doen is geweest, *Parados* 29, 24-25.
- 1992 Hans Jürgen Eysenck. *De Psycholoog*, 27, 14-15.
- 1992 Een curriculum voor burgerschap? In: Gunsteren, H.R. van, Hoed, P. den (Red.), *Burgerschap in praktijk Deel I*. Sdu uitgeverij, Den Haag, 257-281.
- 1992 Test voor toelating. *De Psycholoog*, 27, 449.
- 1992 Onderwijsbeleid voor allochtone leerlingen: een aanzet tot evaluatie vooraf. *Pedagogische Studiën*, 69, 466-469.
- 1992 Psychologische tests: Intelligentie en persoonlijkheid. Hoofdstuk 16. In: Ingleby, D., Spruijt, E. (red.), *Ontdek de psychologie*. Stichting Teleac, Utrecht, 181-190.
- 1992 Docent. In: Joostens, T.H., Knippenberg, P., *ABC van minder docentafhankelijk onderwijs*. R.U., COWOG, Groningen, 33-36.

- 1993 Visies op de rol van de onderzoeker in het doelstellingendebat. In: Creemers, B.P.M., Hoeben, W.Th.J.G., Peschar, J.L. en Snippe, J. (Red.), *Wat is onderwijsonderzoek waard?* De Lier: Academisch Boeken Centrum, 115-120.
- 1994 Hoe bestuurbaar is het onderwijs? In: Creemers, B.P.M. (red.). *Deregulering en de kwaliteit van het onderwijs*. RION: Groningen, 59-66.
- 1994 Psychologie tussen mysterie en model. In: Gritter, G. (red.). ... *Waarvan akte, Groninger geleerden en hun fascinatie voor de wetenschap*. Uitgeverij Passage: Groningen, pp.38-46.
- 1994 Prinsessen-op-de-erwt. Het fragilisme van narratieve psychologen. Discussie. *Psychologie en Maatschappij*, 18, 50-56.
- 1994 Discussie. Back to the Basics? Bespreking van: Zicht op kwaliteit, Evaluatie van het basisonderwijs. Eindrapport, *Pedagogische Studiën*, 71, 140-142.
- 1994 Psychologielezers verslaan opiniepeilers. *Psychologie*, juli/augustus, pp. 42.
- 1995 Programma-evaluatie en intelligent beleid. Verslag symposium Platform Beleidsanalyse, Sorber, A., Bax, J.R & Hendriks, A.J.M. (Red.) In: *Beleidsanalyse, wisselwerking tussen cultuur en structuur*, Sdu Uitgeverij Plantijnstraat 1995, 21-28.
- 1995 Intelligentie en samenleving, discussie, *Psychologie en Maatschappij* 71, 155-161.
- 1995 Een volbloed clinicus. In memoriam Pieter E. Boeke, *De Psycholoog*, 30, 514.
- 1996 Psychologische factoren bij besluitvormingsprocessen. *Denken over complexe besluitvorming: een panorama*. Nijkamp, P., Begeer, W. en Berting, J. (Red.), SDU Uitgevers, Den Haag, 49-58.
- 1996 De waarde van de psychologie: variaties op een stelling van Bennema-Sybrandy. In: Geert, P. van en Jackson, S. (red.). *Afspreken in de hulpverlening, Het contractmodel bij ontwikkelings-, leer- en opvoedingsproblemen*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum, 79-88, 1996.
- 1996 Plus ça change.....: piep zei de muis in het studiehuis. In: *Alles verandert. Nieuwe dilemma's voor de decaan!* Symposiumverslag, 12 sept. 1996, Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- 1996 Actief hoger onderwijsbeleid. Bedreiging voor de kwaliteit. *Onderzoek van Onderwijs*, 25, 21-22.
- 1996 Overtredingen van de maximumsnelheid. *Nederlands Juristenblad*, 71, 494-495.
- 1996 Het judicium abeundi: enkele kanttekeningen. *Academia*, 2, 16-19.
- 1996 Psychologische Test bij personeelsselectie, Mogelijkheden en beperkingen. *De Psycholoog*, 31, 378-382.
- 1996 Beoordeel liever überhaupt niet (tenzij). Commentaar op W.A. Wagenaar. *De Psycholoog*, 31, 410-411.
- 1997 Teamrollen. *MBS Bulletin* 1, nr:2, pag. 2.
- 1997 Integriteit: relativerende notities. *De Accountant*, 104, 13-17.
- 1998 (met J.M.F. ten Berge, P.J. Drenth). Intelligentie en herkomst. Een normatieve analyse. *De Psycholoog*, 33, 451-454.

- 1999 Ritualisering van het onderwijs? *Tijdschrift voor hoger onderwijs*, 17, 20-29.
- 1999 ICT-maximalisatie? HO even! Column. *SURF EduSite*, 1 pag.
- 2001 Persoonsontwikkeling voor wie? In: *Thema Persoonlijke ontwikkeling*. Th. Van Dellen, R. Poell, H. Dekker, S. Tjepkema, S. Wagenaar (Red.). Alphen a/d Rijn: Kluwer, 84 pag.
- 2001 Beoordeling in het onderwijs - of niet? *De Psycholoog*, 36, 640-644.
- 2001 Maarten Koning en de afkeer van het eigen vak. *De Academische Boekengids*, nr. 30, december, 8-9.
- 2002 Commercie, bureaucratie en professionaliteit. *De Psycholoog*, 37, nr.12, 671-674.
- 2002 Kwaliteit van beoordelingen in de context van kunstbeleid. *Boekmancahier*, 54, 422-431.
- 2005 Van hoge bomen en Asperger. *De Psycholoog*, 40, 47-48.
- 2007 Unbehagen in individual differences: A review. *Journal of Individual Differences*, 28, :252–253.